

'המפעל' – תולדותיו של תא מחתרתי בקבוצה החלוצית האינטימית ופרשת רצח דה-האן*

עורך ארצי

מבוא

בקין תרפ"ד (30.6.1924), נורה למוות בסימטה בירושלים יעקב דה-האן, הפעיל האנטי-ציוני של 'אגודת ישראל'. רצח פוליטי זה עורר סערת רגשות עזה הן במחנה הציוני הן במחנה האנטי-ציוני והדיו לא שקטו עד היום. פרשת הרצח נותרה בעיקרה בכחינת תעלומה עד היום. עבודה זו מאירה את פרשת רצח דה-האן באור חדש ונדמה לנו שהיא עונה על רבות מן השאלות שנתעוררו, אף-על-פי שאין היא עונה על כולן. בגלל אופיו המיוחד של העניין ושל קבוצת העושים שלא הותירה אחריה תעודות או מסמכים כלשהם, עבודה זו מתבססת בעיקר על תיעוד שבעל-פה. הסכנה שבהסתמכות על תיעוד שבעל-פה ידועה, בייחוד כשמדובר באירועים שהתרחשו כיוכל שנים לפני שתועדו; השכחת הפרטים והסלקטיביות שכזיכרון אכן ניכרים בכמה מן העדויות ולא אחת ניצבנו בפני עדויות הסותרות זו את זו. במקרים אחדים נותרנו עומדים בפני קיר אטום של הכחשה או סירוב לגלות דברים שהיו רגישים ומסוכנים בשעתם. ובכל זאת נראה לנו שבדיקת העדויות על-ידי הצלבתין זו בזו ומול אירועים חיצוניים, מאמתת את מסכת האירועים, כפי שביקשנו לשחזר כאן. אף-על-פי שפרשת הרצח הינה מעין גולת-כותרת של פעולות 'המפעל', שאנו דנים בתולדותיו, אין העיסוק ברצח בכחינת מטרה עיקרית, ואפילו אין הוא העניין המרכזי שעמד לנגד עינינו. ביקשנו לברר כיצד הוקם ואורגן 'המפעל' – תא מחתרתי טרוריסטי, בתוך הקבוצה האינטימית החלוצית, שדרכה המוצהרת היתה דרך ההגשמה החלוצית ורוב חבריה, ביניהם חברי 'המפעל', אכן הגשימו דרך זו בהתיישבות בעמק יזרעאל.

*

ראשית התעניינותי ב'מפעל', בקטעי דברים ששמעתי בילדותי מפי חברי 'קבוצת השרון', שהתיישבו במערב-עמק יזרעאל, בעין-כידה הסמוכה לרמת-דוד של היום, בשנים 1926-1927, והם כיום חברי קיבוץ יפעת. במשך השנים נתבררה פרשת עברה הסוער של הקבוצה בדרך של חקירה ושאלה מפי ותיקים – וסופה בשנת 1973, בהפגשת חברי תא 'המפעל' זה מול זה לסדרת שיחות שהוקלטו ברשם-קול; בשיחות אלו נתבררו, תוך עבודה משותפת, פרטים רבים מפי חברים, שבחלקם נתוודעו אז לראשונה אל חבריהם ב'מפעל', אף-על-פי שעברו עליהם חמישים שנות חיים ושותפות בקבוצה אחת.

* ראשיתו של מאמר זה בעבודה סמינריונית שנכתבה בכית הספר לחינוך 'אורנים', החטיבה ללימודים אקדמיים של אוניברסיטת חיפה, בהדרכת ד"ר ב' בן-אברם. תודתי נתונה לכל אותם חברים שסייעו בידי לחקור את עברם; לארכיונים: אצ"מ בירושלים, ארכיון ההגנה בתל-אביב, ארכיון מכון ז'בוטינסקי וארכיון הפועל הצעיר בכית לייסין, שהעמידו לרשותי חומר שבידם; לידידי בארי צימרמן שסייע בידי בניסוח המאמר ואחרון חביב – לאבי, שעזר לי להבין את הנעשה בקבוצה האינטימית של פעם.

'המפעל' וחבריו

רוכ חברי 'המפעל' מוצאם מאודסה והם עלו לארץ, כל אחד בנפרד, במסגרת העלייה השלישית. בין השנים 1921-1923. בגלל השקפת עולמם, שעוד נרחיב עליה את הדיבור להלן, בחרו צעירים אלה להיות חברים ב'הפועל הצעיר' — מפלגת פועלים שחרתה על דגלה את בניין הארץ, כיבוש העבודה והאדמה והנחלת השפה העברית.

לחברי 'המפעל' קסמה מפלגת 'הפועל הצעיר' קרוב לוודאי גם בשל האידיאולוגיה האנטי-סוציאליסטית שלה והתנגדותה לקומוניזם הרוסי ולייבסקציה. קווים אחרים שבתנועה — ההסתייגות משימוש בכוח במאבקים עם הערכים ובמאבקים הבינ-יהודיים והאידיאולוגיה הפאציפיסטית של מורה התנועה, א"ד גורדון — אמנם לא הלמו את דעותיהם ומעשיהם של חברי 'המפעל', אך הם העדיפו מסגרת זו על-פני חברות ב'אחדות העבודה' או ב'גדוד העבודה', שדבקו בהם יסודות סוציאליסטיים ואף קומוניסטיים.

'החבורה האודסאית'

בעיר הנמל הגדולה אודסה, השוכנת לחוף הים השחור, התקיימה הקהילה היהודית הגדולה ביותר ברוסיה הצארית ובה ריכוז של סופרים יהודיים ומנהיגים ציוניים. בעיר היו בתי-ספר תיכוניים בהם התחנכו תלמידים יהודיים מרחבי אוקראינה. בתוך מלחמת-העולם הראשונה נוצרת אנדרלמוסיה באוקראינה: פושטים בה צבאות נודדים משרידי הצבא הלבן הצארי, גדודי קוזאקים פרטיים עם מפקד משלהם, כוחות בלתי-סדירים ומיליציות משל הכולשביקים 'האדומים', פולנים הרואים כאן שעת-כושר להרחיב גבולם מזרחה, לאומנים אוקראינים המנסים להגשים שאיפה נושנה לרפובליקה משלהם, גרמנים ואוסטרים המצויים במתקפת-כיבוש מזרחה וצרפתים הפולשים לחופי הים השחור באודסה. הכול נלחמים בכול, והשטחים עוברים מיד ליד. הקהילות היהודיות סובלות פרעות נוראות שעורכים בהן הצבא 'הלבן' של דניקין, כנופיות משוטטות של חיילים לשעבר ואיכרים אוקראיניים.

בתוך תוהו ובוהו זה עומדת הקהילה היהודית באודסה כאי בודד בלתי-ניזוק. כבר בראשיתו, באוגוסט 1917, מתארגנת בעיר, מבין שורות 'הסתדרות הסטודנטים הציוניים' שנקראה 'החבר', פלוגה צבאית יהודית ('ייבריסקאיה בוויכאיה דרוז'ינה')¹ בת 600 לוחמים ואלפי אוהדים, אשר לוקחת על עצמה להגן על הקהילה היהודית. ואכן, עצם מציאותם של צעירים אלה ברחובות, סוככת על הקהילה ומרחיקה פורעים, בזמן שדם יהודי היה הפקר ברחבי אוקראינה.

ליד סטודנטים אלו — וייתכן שבהשפעתם — מתארגנים בשנים 1918-1919 תלמידי בתי-ספר תיכוניים ב'הסתדרות התלמידים הציוניים', בקבוצות להגנה עצמית, ומאוחר יותר — לפעילות ציונית. מתוך הוועד של 'ההסתדרות' חוברים יחדיו שישה חברים, בגיל 16-18, המקדישים כל פעולתם לרעיון הציוני, ואשר עתידים עוד שנים רבות להיפגש ולהיות קשורים זה בזה.² השישה

1 ראה: א' בן-חורין, דברי הספר על קברו של שלמה (יענקלביץ) יעקבי, לונדון 1946. ארכיון מכון ז'בוטינסקי, 36/פ.

2 ראה: א' תהומי, מכתבים ליהודה סלוצקי, קליפורניה 1956, ארכיון מכון ז'בוטינסקי, תיק א' תהומי.

ועד 'הסתדרות התלמידים הציוניים' באודסה, 1919-1920 יושבים, מימין: נחום שדמי, אפרים תבורי, אליהו בן-חורין, לאה קרוא ועקיבא אסטרליס. עומדים, מימין: עקיבא גושן, עמנואל רזומוב, אברהם תהומי, אברהם בן-זיו וישראל גזין

הם: אליהו בן-חורין (בינדר), יושב-ראש 'ההסתדרות'³, נחום חת, אליהו בן-גרא (ויינר), אברהם בן-זיו (הלפר), אברהם גיורא (קריצ'בסקי) ואברהם תהומי (זילברג).⁴ הקשרים האישיים בין חברים אלה, ההשפעה ההדדית והנכונות להקריב חייהם למען רעיון תקומת האום — חיזקו אותם והניבו פירות רבים בעתיד. חלק בעיצוב אישיותם היה גם לחייהם בעיר הנמל הגדולה, ורבת הלאומים. אחדים מהם שולטים בשפות זרות ומגלים יכולת ארגונית.

בשנים 1920-1921 מוצאים עצמם החברים בהתארגנות לפעולה נגד השלטון הסובייטי באודסה, אשר החל מהדק שליטתו בעיר תוך שהוא אוסר כל פעילות שלא במסגרתו. החבורה השתלטה על מחסן גדול לנייר בדפוס 'מוריה' הציוני, מתחת לאפס של השלטונות הרוצים להחרימו, והעבירה אותו למקום סתר, תוך שימוש בצווים מזוייפים ותלבושות של אנשי השלטון.⁵ כמרכזן הם משתתפים בהכרזת שביתת לימודים ואירגונה בכתי-הספר היהודיים, בנאומים, שידולים, הסברה, ואף שימוש בכוח — כדי למחות בפני השלטון הסובייטי על שלילת הזכות היסודית מן היהודים בעיר — ללמוד, ללמד ולהשתמש בלשונם הלאומית.⁶

3 א' תהומי, 'הראשון שדרש מלחמה נגד הכריטים (דברי הספר לאלהו בן-חורין)', ידיעות אחרונות, 20 בינואר 1967, עמ' 8.

4 כמרכזן שייכים לוועד 'ההסתדרות' עקיבא גושן (גולדשטיין), נחום שדמי (קרמר) ומשה צור.

5 אמצעי הדפוס היו אז אמצעי חשוב לארגון ותקשורת, וראה: א' תהומי, הרצאה לפעילי בית"ר, 1942, עמ' 4, ארכיון מכון ז'בוטינסקי, חק א' תהומי.

6 שם, שם.

חבורת השישה היתה נפגשת באודסה ודנה במצב וכדרכים לפעולה. הם חזו את סגירת גבולות רוסיה וקץ העלייה הגדולה משם, וראו בכך סכנה לחזונו של הרצל, לחלום הצבא העברי הכובש את הארץ של יוסף טרומפלדור ולציונות הרוסית. מותו של טרומפלדור בתל-חי ומאסרו של ז'בוטינסקי ככלא עכו⁷ גורמים להרגשת תסכול בקרב בני החבורה ומערערים את אמונתם בכוח מבחוץ אשר עתיד להשפיע על השלטון הרוסי להתיר הגירתם של היהודים. מתוך כך הם מגיעים לתחושה של הכרח לפעול מכפנים, להתלכד, ומגיעים להחלטה: 'יש הכרח לעשות הכל כדי להפיל את השלטון (הסובייטי!) — ע"א)... המחריב את האפשרות של היהדות הרוסית להשתחרר ולהגיע לחיים עצמאיים בא"י... כל עוד קיים הכולשביזם — לא תקום הציונות!⁸

ההחלטה העקרונית הביאה להקמת ארגון יהודי שילחם בשלטון 'האדום' מכפנים, ויפרוץ את ההסגר לחוץ-לארץ, שנקרא 'אורי-ב'אק' (ראשי-תיבות של 'אורגניזציה ייבויסקאיה אקטיביסטוב' — ארגון אקטיביסטים יהודים).

ההחלטות שנוסחו באותה פגישה היו:

- א. ליצור קשר עם הארץ ולהגיע אל ז'בוטינסקי. למסור לו על אי-השלמתו של הנוער היהודי עם המצב ועל נכונותו להקריב הכול על-מנת לפרוץ את ההסגר.
 - ב. לרכז מספר אנשים שיהיו מוכנים להקריב חייהם במלחמה נגד הכולשביזם ולשם הגשמת הציונות.
 - ג. השגת אמצעים טכניים — נשק (שהיה בידיהם, אך בכמות בלתי-מספקת).
 - ד. יצירת קשרים עם גופים חיצוניים לא-יהודיים, כמו הארגון האנטי-כולשביסטי של האוקראינים באודסה.⁹
 - ה. לפרוץ הגבול לחוץ-לארץ, במגמה לשחרר יהודים ולהתקשר עם היישוב בארץ-ישראל.
- ארגון 'אורי-ב'אק' פעל מספר חדשים¹⁰ בלא הצלחה יתירה. היה ניסיון לשוד, שלא עלה יפה (כסף? נשק?), לא הצליחו לקשור קשרים עם האוקראינים ולא נותר להם אלא לפרוץ את הגבול ולהוציא יהודים לחוץ-לארץ. העברת היהודים נמשכה זמן-מה, עד שנתפס אחד המארגנים, גילה מה שגילה, ואנשי הקבוצה החלו עוזבים את אודסה בדרכם הארוכה לארץ-ישראל.¹¹

7 אודסה היא עיר מולדתו של ז'בוטינסקי, והנוער הציוני בעיר חונך על ברכי רעיונותיו ופעולותיו של המנהיג. ז'בוטינסקי היה מנהיגם של ציוני אודסה, כמו של ציונים רבים יוצאי רוסיה באותה תקופה, ואולם יוצאי אודסה נשארו נאמנים לו עד הסוף. מז'בוטינסקי קיבלו את 'הציונות האקטיביסטית' ואת השאיפה להקריב חייהם למען הקמת מדינה יהודית. וראה: א' תהומי, מכתבים לי' סלוצקי, קליפורניה 12 ביולי 1955, ארכיון מכון ז'בוטינסקי, תיק א' תהומי.

8 א' תהומי, הרצאה לפעילי בית"ר, 1942, עמ' 6-7 (לעיל, הערה 5).

9 כעבור שנים שמעו בארץ אודות ההסכם שעשה ז'בוטינסקי עם סמיון פטלורה, ראש הדיקטטוריה הלאומית האוקראינית ואחד ממנהיגי הפריעות ביהדות אוקראינה בשנים אלו. הארץ נרעשה מהסכם זה, אולם האודסאים הבינו שלא היתה דרך אחרת, אלא פעולה משותפת, וראה: שם, שם.

10 במשך פעילות הארגון באודסה התגורר חלק מן האנשים בחווה גדולה מחוץ לעיר, בה עבדו קבוצות-עבודה ציוניות שהכשירו עצמן לחקלאות בארץ, חקרו שטח והשקוהו במי-ביוב מן העיר. הקבוצה בה היו חברים נקראה 'הגנן' ובאה לחווה אחרי קבוצת 'ארמה ועמל' בה הכירו את הרשקו מוסקוביץ, לימים צבי בן-שחר, מקבוצת 'השרון'.

11 רעיונותיה של החבורה ותוכניותיה נשמעים לנו היום ילדותיים ובלתי-נפתשים. אך יש לראותם באור התקופה, ברוח המאורעות המתרחשים סביבם ובהתאם לגילם של החברים הנע בין 17 ל-20 שנה. להלן ננסה להאיר את הדברים ולהבהיר את חשיבות הרעיונות הללו, שמהם נבעו מעשים. א' תהומי אף סבר שארגון זה שימש עשר שנים מאוחר יותר, יסוד לארגון אחר, שנודע בציבור בשם 'הארגון הצבאי הלאומי'. ראה: א' תהומי, הרצאה לפעילי בית"ר (לעיל הערה 5), עמ' 7.

'קבוצה להגנה עצמית' מתוך 'הסתדרות התלמידים הציוניים' באודסה, עם דגל תכלת-לבן ונשק ביד
 מס' 3 — נחום שדמי, מס' 5 — אברהם בן-זיו, מס' 6 — עקיבא גושן-גולדשטיין, מס' 7 — אליהו בן-חורין,
 מס' 8 — אברהם תהומי.

כבודדים, וכזמנים שונים, הם יוצאים בשנים 1921-1922 'לגנוב' את הגבול הרומני. גם ברומניה מתגלה כושרם הארגוני, ושלווה-ארבעה מהם משתייכים, בעת שהותם שם, למרכז 'החלוץ' ברומניה. האחרון שבהם מגיע ארצה בדצמבר 1923.

כחבורת אנשים הקשורים זה בזה בקשר אישי עז, הם מחפשים איש את רעהו. אחדים מהם משתייכים ל'חבורת הגליל' שישבה כקבוצת-בניין בירושלים (תהומי, גיורא, בן-זיו); אחדים נקלעים לחיפה ונשארים בה (בן-גרא, חת, ומאוחר יותר — בן-זיו); אחדים כבר קשורים עם 'קבוצת השרון' (בן-חורין, גולדשטיין).

כמתחצית הראשונה של 1924 הם עושים נסיונות להחייאת ארגון 'אור-יב-אק' בארץ,¹² תוך התאמת האידיאות למציאות הארצישראלית, שעיקרם:

- א. יצירת קשר עם ז'בוטינסקי.
- ב. מחשבות בדבר ארגון צבאי שישמש גרעין לכוח צבאי מאורגן כעתיד.
- ג. השגת אמצעים.¹³

12 ראה: א' תהומי, שם, עמ' 9.

13 לצורך זה היה הכרח לעשות 'פעולות החורגות מן השיגרה' (שם, שם), למען ימציאו היהודים בעלי ההון את המיליונים שלהם, לשם החשת קצב ההגשמה הציונית בארץ ולשם ביצוע דברים שאינם ניתנים להגשמה בדרך הציונית המקובלת באותן השנים. אנשי החבורה לא האמינו שביכולת הקרנות הלאומיות — הקרן-הקימת לישראל וקרן היסוד — לטפל בהשגת אמצעים אלה, או בשיכנוע בעלי ההון, והם הרהרו בהקמת גוף בעל קשרים עמוקים בארצות כהן אפשרי הדבר, אשר יידע את הנעשה ויכריח או ידחוף בכיוון הנכון, בעזרת 'לחץ והשפעה מיוחדים' (שם, שם). תכנית ברורה או קר-פעולה לא היו להם זולת אותן אידיאות ומחשבה שלא נתנה מנוח — כיצד לממש את השאיפה לציונות אקטיביסטית.

חברי קבוצת 'השרון' ב'גדוד המצרי'

בהגיעם ארצה נכנסו אנשי החבורה להסתדרות הכללית כחברי 'הפועל הצעיר' והשתלבו ברוח הכללית של חלוצי העלייה השלישית. במהרה החלו לקיים פגישות בפוריה, ¹⁴ משום שאלוהי בן-חורין — הדמות המרכזית בחבורה שעוד נרחיב עליו את הדיבור — עבר עם קבוצת 'השרון' ליבנאל. בפוריה הם פגשו אף בחברים נוספים מקבוצת 'השרון', אותם כבר הספיק בן-חורין לצרף ל'מפעל', חבורתו הסודית.

קבוצת 'השרון' ו'המפעל' שבתוכה

קבוצת 'השרון' כללה בשנת 1922 חלוצים בני העלייה השלישית, סוללי הכבישים ומסיימי השירות ב'גדוד המצרי' — גדוד בעל מסגרת חצי-צבאית לתפקידי שירותים במחנות הבריטיים, שהוקם לקריאת 'הפועל הצעיר', כדי לכבוש את העבודה מידי מחנות עובדים מצריים שהובאו לארץ למטרה זו. החברים, הרואים עצמם כחברי 'הפועל הצעיר', מתיישבים כחבורת-בניין בנוה-שאנן וחיים שם במעין קומונה. הם מונים כ-12 בחורים ו-4-5 בחורות. בראשית שנת 1924, עם מחסור העבודה הגדול בארץ, יוזם 'הפועל הצעיר' את כיבוש העבודה העברית (מחדש) במושבות הגליל התחתון. קבוצת 'השרון' יוצאת ליבנאל, בעקבות קול-קורא של המפלגה, כצעד ראשון בהכשרת עצמה לעלייה להתיישבות. ביבנאל הם מעסיקים עצמם בעבודה יזומה של גידול טבק ופיצוח שקדים, באותם משקים שהסכימו לקלוט פועלים עבריים.

ביבנאל קולטת הקבוצה חברים נוספים, מתגבשת ומעצבת דמותה לקראת העלייה להתיישבות. מסימני ההיכר שלה: חברות אישית הדוקה ביותר, כושר הכעה אישי בעל ייחוד של חבריה, קנאות לשפה העברית ולרעיון העבודה העברית ומעין הכרת-ערך-עצמם, שגרמה לכינוי שהדכיקו להם קבוצות אחרות — 'שמן זית זך'.

קבוצת 'השרון' נחשבה לקבוצה ימנית גם ב'הפועל הצעיר', רחקה מרעיון הסוציאליזם ומלחמת המעמדות, אך לא בחלה בשימוש בכוח במלחמות על הנחלת השפה העברית בכינוסים וועידות, או למען זכויות הפועל העברי בכיבוש העבודה כמושבה. מנהיגי 'הפועל הצעיר' האהודים עליה היו שפרינצק, טברסקי, אהרונוביץ וארלוזורוב.

כחברות אחרות, ממתינה גם קבוצת 'השרון' שנים אחדות לעלייה על הקרקע. הציפיה הממושכת הינה כר נוח לשיחות רבות על דרכה של הקבוצה לעתיד.¹⁵ שאלה בה נחלקות הדעות בצורה ברורה היא, האם הקבוצה הינה מטרה כשלעצמה, או שמא אין היא אלא אמצעי להשגתה של מטרה גדולה יותר. במחלוקת זו נוקט בן-חורין עמדה ברורה — הקבוצה הינה אמצעי בלבד. הקמת 'המפעל' הוא ביטוי מוחשי לעמדתו.

אליהו בן-חורין, בעל כושר המנהיגות, סוחף אחריו חברים שונים בקבוצה להקמת תא מחתרתי. מסייעים לו בכך שנות המתנה וחוסר-מעש שעוברות על הקבוצה ביבנאל (ולאחר מכן ב'מקוה' שבבית-גן), השפעות של החינוך הרוסי והדוגמה הס'רית (יחד עם הטראומה של הפוגרומים בשנים 1918-1920 בקהילות אוקראינה), וכמובן — תום נעורים, אמונה עזה בכוחם וכיכולתם של החברים והנכונות להקריב עצמם למען הלאום. עם זאת, ברור כי קיומו של 'המפעל' הובטח כתוצאה מיחס שאר חברי הקבוצה אליו, שלא היה אחיד:

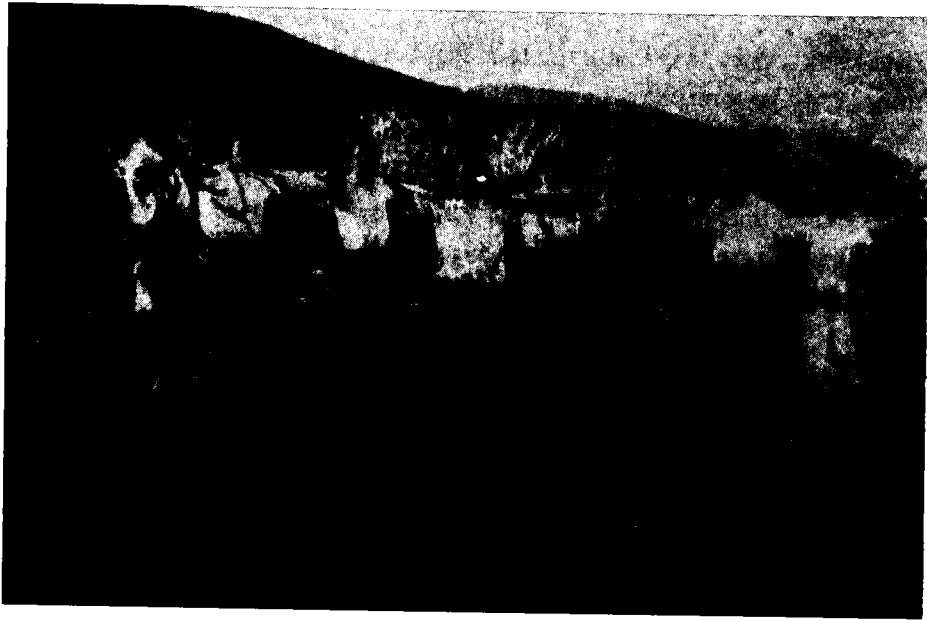
'המפעל' היה דבר אוטונומי, היתה מלחמה על כך בקבוצה. היו כאלה שטענו שקבוצה אינטימית, אורגאנית, לא יכולה לשאת בתוכה עוד משהו, גוף זר. כנגד אלו עמדו צבי [בן-שחר] וזאב [משי]. לאלהיו התייחסו בענייני הקבוצה קצת בחשדנות, בהסתייגות. ידעו דעתו על הקבוצה כאמצעי בדרך למטרה.¹⁶

אליהו, צבי וזאב הסבירו בפני הקבוצה על התא המיוחד, וזה נגד כל-כך את אופיה של קבוצת 'השרון' האינטימית, בה הכול היה משותף ודבר לא היה נסתר. רוב החברים קבלו שישנו דבר זר, נסתר, שנקרא 'מפעל' עטוף בסודיות, מחתרתי, שאסור לדבר על זה.¹⁷ כך דעותיהם וזכרונותיהם של חברים שהיו בסוד 'המפעל' או שהושפעו מאוד מדמותו של בן-חורין. אולם מה אמרו האחרים — אנשי 'הפועל הצעיר' ברוחם, אלה שלא האמינו בדרך

15 ביחוד נהו החברים בקבוצה, שראתה עצמה בעלת ייחוד, ואף היתה לאומית כמיוחד, אחר חלום ישן, עוד מימי 'השומר', שבעת עסקה בו מפלגת 'הפועל הצעיר' — העלייה לחורן. הקבוצה אף השקיעה רבות בהשתדלויות אצל המנהיגים והגורמים המיישבים להשגת אישור ותקציב לעלייה לחורן, והיתה בסוד המשלחת שיצאה מטעם 'הפועל הצעיר' (בהשתתפות חיים שורר, שמואל דיין והמהנדס נחום פפר באוגוסט 1924, לתור את הארץ לשם התיישבות). יתכן ואף ברצון עז זה של החברים יש לראות הליכה אחר קריאתו של המנהיג זאב ז'בוטינסקי, ליישב את הארץ משני עברי הירדן. אליהו בן-חורין, עם חברים אחרים ב'מפעל' (צבי בן-שחר וזאב משי) פעיל גם בנושא זה, ואף נשלח לפאריס להיפגש עם הבארון רוטשילד כדי לשכנעו לתמוך בהתיישבות קבוצת 'השרון' בחורן. אלא שהבארון סירב לתרום מאדמותיו בחורן ולתמוך כספית ברעיון.

16 דוד חורן. מתוך תעתיק סרט הקלטה מס' 1 (1973) [להלן: סרט הקלטה], עמ' 43. סרט ההקלטה והתעתיק בידי המחבר.

17 מנחם בן-שחר, שם, עמ' 23. במקום אחר (עמ' 30) הוא מוסיף: 'יתר החברים והחברות התייחסו ל"מפעל" כלויאליות ובקדושה!'

חברי קבוצת 'השרון'
רוקדים הורה
בשדות יבנאל

האקטיבית כדרך למימוש הרעיון הלאומי? היו חברים בקבוצה שהתרחקו בכוונה מ'המפעל', והיו לאותם ויכוחים השלכות קשות מאוד בקבוצה.¹⁸ מחוץ לקבוצה, בשנים 1925-1926, חשים (מבלי לדעת על קיומו של 'המפעל') בפעילות של חברי 'השרון' הכרוכה בקשרים עם ז'בוטינסקי, וחושדים בהם ברוויזיוניזם. בשנים 1924-1926 מתראה בן-חורין פעמים אחדות עם ז'בוטינסקי באירופה. הוא מכחיש שהוא רוויזיוניסט וטוען שהוא אקטיביסט. הוא מודה כי הוא קורא חומר שלהם, אך טוען שאינו בתנועתם. כינו לבין זאב משי מוסכם שאין מתייעצים בנושא 'המפעל' עם מנהיגים משתי המפלגות, 'הפועל הצעיר' והרוויזיוניסטים.¹⁹

בשנת 1926, כאשר חזון העלייה על הקרקע כבר קורם עור וגידים, מסיטים חברי 'המפעל' את עיקר מרצם אל ענייני ההתיישבות. בן-חורין שכבר אינו חבר ב'הפועל הצעיר', משתתף בפעילות זו כהמשך ישיר של תחום 'המפעל', אך חבריו כבר מעניקים לפעולתם כיוון שונה: אליהו היה מדבר בעוז נגד הקבוצה, אולם החברים היו מאבדים את הראש במחיצתו (אני

18 שמחה ארצי, שם, עמ' 29. עד כמה שחקרנו, לא היה בנמצא תא דומה ב'הפועל הצעיר' גאולי אף בין חלוצי העלייה השלישית בכלל, שהיה מאורגן בצורה מתחרתית-קונספירטיבית. למפלגה לא היה יד בהקמת התא ולא שמץ של מושג על רעיונותיו ופועלו. הוא היה בבחינת פעילות חוץ-ממסדית לגבי 'הפועל הצעיר', 'ההגנה', הועד הלאומי וההנהלה הציונית. על-אף שהיו במגע הדוק עם ראשי המפלגה ואנשי המוסר שבה, לא העלו אנשי 'השרון' על דעתם לגלות להם אודות פעילותם המתחרתית (וראה לעניין זה: זאב משי וברוך השרוני, שם, עמ' 21-22).

19 בסוף שנת 1925 בן-חורין כבר אינו חבר ב'הפועל הצעיר'. אחת הגירסות טוענת שבעת כינוס ההסתדרות כעפולה נאם ברל כצנלסון בידידו. בן-חורין קפץ ממקומו ודרש ממנו שידבר עברית. ברל התנצל על היידיש שבפיו והסביר כי העברית עדיין איננה שגורה בפי החלוצים. משהמשיך, הפריע בן-חורין, עד שיושב ראש הכינוס דרש ממנו לעזוב את המקום. בן-חורין קרא אתריו את חברי 'הפועל הצעיר' ומשאלה לא נענו, הודיע כי הוא עוזב את המפלגה ('א' תומי, 'הראשון שדרש מלחמה' [לעיל, הערה 3]). אך לפי הידוע לנו כבר קודם לכן אין המפלגה נותנת לו לטפל בנושא העלייה לחורן מטעמה, משום שאינו 'חבר המפלגה'. ראה מכתבו של זאב משי אל שמואל דיין, י"ג באייר תרפ"ה, ארכיון יפעת, יומן המשלחת לחורן.

לא !). הרי סוף-סוף היתה זו קבוצה אידיאליסטית עם כיוון ורעיונות, והוא משך לכיוון שונה.²⁰

בחודשים האחרונים לשיבת הקבוצה בבית-גן, בקיץ 1926, מתחיל לסור חינו של בן-חורין בקבוצה, עקב הצטברות משקע כבד של התנגדות לו, וויכוחים קשים על דרכיו.²¹ כבחירות לוועד פועלי יבנאל, בן-חורין הוא אחד המועמדים והקבוצה מצביעה נגדו. חברי הקבוצה מרגישים שהרחיקו לכת באפיק הפוליטי 'והקבוצה צריכה לחזור לעצמה'.²² הוא אינו שותף לתשומת-לב החברים המוסטת אל ענייני העלייה על הקרקע. גורם זה, המלכד את כולם ודוחק את שאר הנושאים, מותיר את בן-חורין כודד בתפישותיו בקרב חברי 'המפעל' שבקבוצה ותומכים בו רק אחדים מבין חברי 'המפעל' שמחוץ לקבוצה. בעוד הקבוצה מתפכחת מהשפעתו של בן-חורין וחשה עד כמה הרחיק לכת בקשריו החדשים-הישנים,²³ הוא עולה עמה כ-1927 להתיישבות בעין-כידה. בראשית שנת 1928 הוא יוצא מ'השרון', סופית.

אליהו בן-חורין – קווים ביוגרפיים

ליד עיירה סמוכה לאודסה, מגיע בן-חורין כתחילת מלחמת-העולם הראשונה, כאשר הוא בן 13. ללמוד בגימנסיה בעיר הגדולה. עם הצטרפותו אל 'הסתדרות התלמידים הציוניים' הוא מתבלט במנהיגותו ובמהרה נבחר לוועד. שאיפתו לפעילות פוליטית וכישוריו המנהיגותיים מעמידים אותו, תוך שנות המלחמה ולאחריה, בראש ועד 'ההסתדרות'. כאשר מקים הוועד המצומצם את ארגונו 'אוריב-אק', אך טבעי הוא שאלהיו עומד בראשו כמנהיג הפוליטי, ואף ניסוח המצע, כך יש להניח, הוא פרי מחשבתו. מכאן ואילך הוא ממלא את תפקיד הראש והמנהיג בכל גלגולי החבורה ומאוחר יותר בין חברי קבוצת 'השרון' ואף מחוצה לה.²⁴

עם הגיעו ארצה שוהה בן-חורין, יחד עם כמה חברים מאודסה וסביבתה, בעבודת סלילת כביש חיפה-ג'דה. כאן הוא מתגייס ל'גדוד המצרי' ולאחר גמר השירות הוא משתתף, עם מספר חברים מיוצאי הגדוד, בהקמת חבורת 'השרון' כקבוצת-בניין בחיפה. פה הוא מכיר את אברהם כהן, בן חיפה, ובין השניים נקשרים יחסי ידידות עזים.

עם ראשית צעדיה של חבורת 'השרון' בנוה-שאנן ועליית יתר חבריו (האודסאים) ארצה, הוגה בן-חורין במימוש רעיונותיו מאודסה. הוא מקים בתוך 'השרון' תא מתחרתי-סודי, במתכונת תאי המתחרת הס'רית, כאשר הוא משמש 'הראש', היוזם, המחליט את מי להביא בסוד העניין והעומד בקשרים סמויים עם גורמי-חוץ, מבלי למסור דין-וחשבון לאיש. הוא קושר את החבורה האודסאית

20 א' בן-זיו, זכרונות (תיעוד בעל-פה שנרשם בחיפה, 25 בספטמבר 1979).

21 כך, למשל, בחדר האוכל בקבוצה היה נהוג לחלות תמונות המנהיגים. ביבנאל זכורות תמונותיהם של טרומפלדור, בוסל וגורדון. בבית-גן דרש בן-חורין שיתלו את תמונתו של ז'בוטינסקי. (דוד חורין, סרט הקלטה, עמ' 41). רפאל פסחי זוכר שתמונתו של ז'בוטינסקי היתה בחדר האוכל בבית-גן או כעפולה, עד שהורידו אותה לאחר 'שיחה קשה'.

22 שמחה ארצי, שם, עמ' 52.

23 באוקטובר 1926 מבקר ז'בוטינסקי בארץ ושוהה כאן חמישה חודשים. חברי הקבוצה האודסאית, כולל בן-חורין, נפגשים עמו ומספרים לו על קבוצה אקטיביסטית שרוצה להשתלב בציונות האקטיבית 'ולעשות מעשים'. ז'בוטינסקי היה נכון לדבר איתם בתנאי שייכנסו בתור חברים למפלגה הרוויזיוניסטית (מ' בן-שחר, שם, עמ' 43).

24 היחיד מבין מנהיגי הציונות שבן-חורין קיבל את מרותו ובו הכיר כעומד מעליו, היה זאב ז'בוטינסקי. בן-חורין ראה בו את מנהיגו עוד בהיותו באודסה והמשיך כך לאורך כל הדרך.

עם חברי התא ('המפעל') ב'השרון' ועם אברהם כהן מחיפה, באופן שאין הכול מכירים את הכול.²⁵ אין פגישות כלליות של התא אלא אך ורק פגישות של בודדים, על-פי זימונו של 'הראש', לצורך משימה.

גם במסגרת החופשית של הקבוצה, היה בן-חורין יוצא-דופן. מדי פעם נהג להיעלם, לנסוע בארץ או לחוץ-לארץ, מבלי למסור לאיש דין-וחשבון על מטרת הנסיעה ומקורות מימונה. מעמדו היה כזה, שלא שאלוהו דבר: 'אם אליהו נוסע — כנראה נחוץ הדבר'.²⁶ ידוע רק שנפגש מספר פעמים עם ז'בוטינסקי בחוץ-לארץ, בשנים 1924-1926.²⁷

בשנת 1924 עוסק בן-חורין בשלושת הרעיונות של 'אורי-יב-אק': קשר עם ז'בוטינסקי, הקמת כוח צבאי והשגת האמצעים. כאחת מנסיעותיו הוא מגיע לרוסיה ומצליח להוציא משם את משפחתו. נסיעה נוספת הוא עורך באוקטובר שנה זו, כאשר שבה משלחת 'הפועל הצעיר' מסיור בחורן.²⁸ ופוגש שוב בז'בוטינסקי.²⁹

דוד חורן זוכר את בן-חורין כ'חזק בדעותיו, איתן כזה, ורצה תמיד להעביר את דעתו'. ברוך השרוני זוכר אותו כ'אכזרי ביותר וקשה'³⁰ ושהיתה לו עליו 'השפעה מאגית'. תהומי זוכר שבין חברי 'השרון' היו 'חסידים' של בן-חורין. כן זוכר הוא שבן-חורין היה זה אשר יצר את הקשר בין האודסאים לז'בוטינסקי, אך גם הוא לא יודע כיצד היה זה מגיע לחוץ-לארץ וטוען שהכול היה פרי יוזמות של בן-חורין.³¹ תהומי מוסיף לדמותו: 'בן-חורין היה אקטיביסט, האמין בפעילות סודית, אבל הפעולות הסודיות שהוא האמין בהן היו רק פעולות טרור'.³²

לאחר שבן-חורין עוזב את הקבוצה ב-1928, תוך שהוא נקרע מחבריו לאחר דיונים קשים ביותר, ואף ממשפחתו בשלב מאוחר יותר, הוא קובע מושבו בירושלים, והופך לעורך 'דואר היום', עיתון שאת עריכתו הוא מקבל מידי ז'בוטינסקי.

כעת מוגדר בן-חורין באורח רשמי כרוויזיוניסט. הוא מתרחק משרידי קשריו עם חוגי הפועלים, שאף הם רחקו ממנו וראו בו 'שונא פועלים' ו'אדם מסוכן'. לדברי תהומי הצטייר בן-חורין

25 תוך כדי הקלטת סרט ההקלטה מס' 1 (1973) ביפעת, יש וגילו חברים, לתדהמתם, שגם חבר זה או אחר היה שותף כסודם, מבלי שידעו דבר זה על זה.

26 החברים נזכרים, בשיחות עמם, שבן-חורין היה אמן השיכנוע ואי-אפשר היה לעמוד כנגדו בוויכוח. בדרכים שונות היה ממציא כסף, קושר עניין בעניין, 'מתרים' קרן או מנהיג לצורך נסיעותיו.

27 באותן נסיעות הביא בפני ז'בוטינסקי את סיפור סילוקו של דה-האן (דוד חורן, לעיל, הערה 16, עמ' 42), או את שאלת הקמתו של כוח עברי אקטיבי, אותו גרעין לכוח צבאי שהיה חלומם של האודסאים ותחליף ל'הגנה' (א' תהומי, הרצאה למדריכי בית"ר, לעיל, הערה 5, עמ' 9). אך אין בידינו ידיעות באילו מן הנסיעות עשה זאת.

28 שוב עולה שאלת עלייתה של קבוצת 'השרון' להתיישבות בחורן. זאב משי ובן-חורין נפגשים פעמיים עם חיים וייצמן, שאינו נלהב לרעיון: 'זה רחוק מאד, מבודד, וישנם קשיים עם השלטונות הצרפתיים שקיבלו מנדט על האזור' (זאב משי, סרט הקלטה, עמ' 20).

לאחר הפצרות רבות מייצן פנחס רוטנברג שיגיעו אל הבארון רוטשילד בפאריס, לו ישנן אדמות בחורן וכן כסף רב. כמוכן שבן-חורין הוא היוצא מטעם 'השרון', לשכנע את הבארון, וזאת לאחר רוטנברג 'נתן פתק' לדוסטובסקי וזה סיפק כרטיס לאינייה. הבארון, כאמור, השיב את פני בן-חורין ריקם.

29 ז' משי, זכרונות, יפעת 1979, תיעוד בע"פ, שנרשם מפיו. באותן שנים קובע ז'בוטינסקי את מושבו בחוץ-לארץ, בהעריכו כי שם תהא 'זירת הקרב' ויוכרעו הדברים. ב-1924 הוא מתיישב בכרלין, שם היו מכוונים מנהיגים אופוזיציוניים להסתדרות הציונית, ובה שכנה מערכת עיתון התאגדות ציוני רוסיה ואוקראינה, 'ראזסביט'. בעיתון זה רואה ז'בוטינסקי כלי-ביטוי עבורו, והוא אף הופך לחבר מערכת העיתון.

30 ב' השרוני, סרט הקלטה, עמ' 24, 40.

31 א' תהומי, מכתבים לסלוצקי, 12 ביולי 1955, מכון ז'בוטינסקי, תיק א' תהומי.

32 א' תהומי, 'הראשון שדרש מלחמה' (לעיל, הערה 3).

במוסדות ההסתדרות כסמל של מומר, משומד, כעין 'טרזקאי של תנועת העבודה העברית'.³³ גם בן-חורין, מצידו, פיתח שנאה אל מנהיגי מפלגות הפועלים וההסתדרות והוא מכנה אותם: 'כנופיית העסקנים משתי מפלגות הפועלים, יזואיטים וערומים המסוגלים לכל מעשה, המגדילים משכורתם בשעה שהציבור בהמוניו רעב...'.³⁴ לעומתם מציג הוא את ז'בוטינסקי:

הוא דוֹגְמָטִי כַּעַל אֹפֶק רחב ובעל תרבות אירופית, רחוק מחשבונות פעוטים וממפלגתיות פעוטה, היוצא בקריאה להתחדשות הציונות, ללאומיות גאה ולהשתחררות מכל הדעות והמושגים הטפלים, המשמשים כלסט המושכנו תמיד למטה.³⁵

בשנת 1929 דורש בן-חורין מא' תהומי, כעת מפקד ה'הגנה' בירושלים, להוציא להורג את הארי לוק, מזכיר ממשלת המנדט הבריטי בארץ-ישראל, מומר ושונא ישראל. בן-חורין אף מציג בפני תהומי את תכנית הפעולה.³⁶ הוא דורש מתהומי להקים פלוגה טרוריסטית לוחמת ולהתחיל מיד במלחמה כנגד הבריטים.³⁷ על-פי תפישתו, הארגון יקבל החלטות על דעת עצמו ועל אחריותו הוא. בשל קשריו של תהומי עם בן-חורין הוא מסולק מתפקידו כמפקד ה'הגנה' בירושלים, בשנת 1931. זו הייתה אחת הסיבות של הפילוג ב'הגנה' והקמת 'הארגון הצבאי הלאומי', יחד עם ההתמרמות ששררה בין חברי ה'הגנה' כאשר לאזלת-היד במאורעות 1929.³⁸ גם בן-חורין שותף ב'ארגון' והוא אף חבר במרכז בשנים 1931-1936. שוב מתלכדים האודסאים לחבורה אחת, חסרת-מרגוע ותוססת, המנסה לתקן סדרים ואף להחיות דרכים חדשות, ולו גם כנגד רוב היישוב.

בן-חורין נשלח לחוץ-לארץ ומארגן שני משלוחי-נשק, הראשונים המגיעים לאצ"ל. עם פרוץ מאורעות 1936 הוא דורש ממרכז 'הארגון' להתחיל בפעולות טרור נגד הערבים, כדי לגרור את הבריטים לתגובה וכך להגיע למלחמה בהם.³⁹ תהומי, כמפקד הארגון הארצי, התנגד לכך, כראותו בצער שזוהי את סופו של 'הארגון'. בן-חורין שייצג בוועד המפקח על 'הארגון' את דעתו של ז'בוטינסקי, כנציגו האישי, ניסה להשפיע ישירות על המפקדים, בשיחות עמו, אף כי הכיר את דעתו השלילית לחלוטין של ז'בוטינסקי לגבי פעולות טרור ומלחמה בבריטים. בשנת 1937 פרש בן-חורין ממרכז 'הארגון' וירד מן הארץ.⁴⁰ הוא הצטרף לנשיאות העולמית של הצה"ר, תחילה בלונדון ואחר-כך בניו-יורק, בה חי עד מותו, בשנת 1966.

בארצות-הברית מתרחק בן-חורין בהדרגה מחוגי הרוויזיוניסטים, אותם ראה שם כ'אנשים קטנים, חסרי מעוף, העוסקים בתככים סביבם'. בשנות מלחמת-העולם השנייה הוא מצטרף אל מחנהו של אבא הלל סילבר והופך לאחד מאנשי סודו ויועץ לתפקידים מיוחדים ב'מועצת החירום'. לאחר המלחמה הוא ממשיך בחיפוש דרכים כלתי שגרתיות לקידום הרעיון הציוני, כמו קשרים עם

33 א' תהומי, מכתבים לסלוצקי (לעיל, הערה 31).

34 א' בן-חורין, מכתבים, 1928, עמ' 2-3 ארכיון קב' יפעת.

35 שם, עמ' 4.

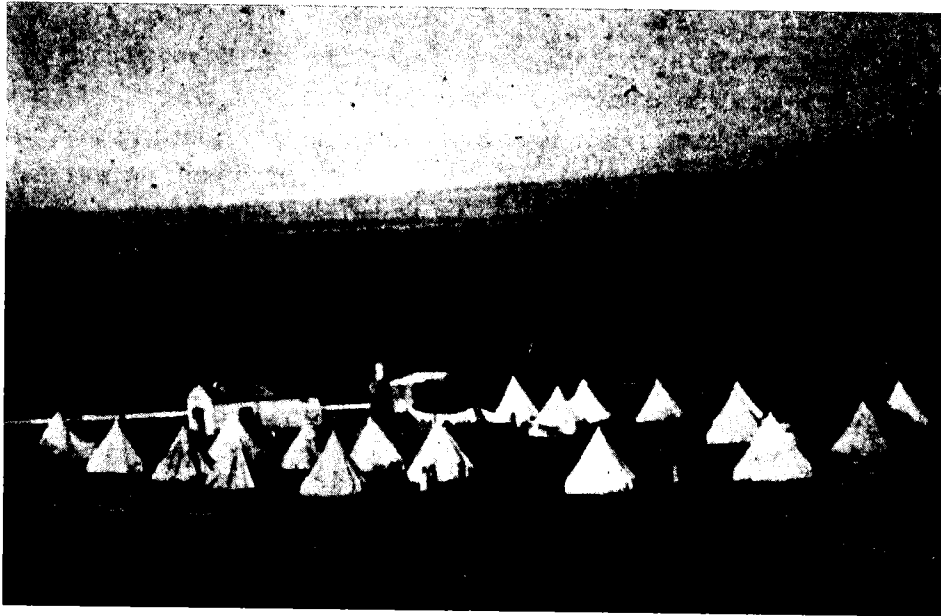
36 א' תהומי, 'הראשון שדרש מלחמה' (לעיל, הערה 3).

37 שם.

38 במשא-ומתן עם ה'הגנה' ובפי העסקנים, נקרא ארגון זה בשם 'ארגון ב', להבדיל מן ה'הגנה' — ארגון א'. וראה בעניין זה: א' תהומי, מכתב לדרוד תדהר, קליפורניה, 25 באוגוסט 1952, ארכיון מכון ז'בוטינסקי, תיק א' תהומי. בשלב זה הצטרפו לארגון ב' בן-זיו ואליהו בן-גרא, שהקימו סניף בחיפה. א' גיורא הצטרף לארגון בירושלים. חשוב לציין שאין אנו נכנסים לפולמוס על עיתוי היווסדו של אצ"ל וזהות מייסדיו, אלא אך ורק מציינים את התהליך הנמשך מן 'המפעל', כפי שראו זאת אנשיו.

39 א' תהומי, 'הראשון שדרש מלחמה' (לעיל, הערה 3).

40 א' תהומי חזר ל'הגנה' עם קומץ מאנשיו, בעוד ש'הארגון' המשיך בדרך הפרישה (וראה להלן, הערה 47).

קבוצת 'השרון'
בסלילת כביש
יבנאל-עפולה

מיעוטים לא-ערביים במזרח התיכון — המרונים בלבנון והאשורים בעיראק. כמו-כן ניסה לקנות ידידים לתנועה הציונית כחוגי תעשיית הנפט, בנסותו לשכנע אותם בכדאיות רכישת כן-ברית נאמן במזרח-התיכון המפולג. לאחר מלחמת השחרור ממתין בן-חורין להיקרא ארצה, כדי למלא תפקיד רם בשירות הממשלה, וכך נשאר עד אחרית ימיו בנכר.⁴¹

'המפעל' מייסודו ועד לפני רצח דה-האן

לא ידוע לנו מועד הקמתו המדויק של 'המפעל'. לא היתה אסיפת-יסוד חגיגית, לא השבעה ולא טכס קבלת-חברים. קרוב לוודאי שה'תא' הקרוי 'המפעל' נוצר תוך כדי שיחות ארוכות, שארכו לעתים לילות שלמים, בין החברים בחבורת 'השרון' אשר ישבו במחנה מחוסרי-העבודה שלחוף הים, בהדר-הכרמל ובנוה-שאנן. כאן הסתמן כיוון אקטיביסטי-ציוני-לאומי, אותו ייצג אליהו בן-חורין, כאשר סביבו מתגבשת קבוצת נאמניו.

בין סוף שנת 1923 לתחילת שנת 1924 מתגבש 'המפעל' אשר חורט על דגלו את המלים: 'הקדשת הכול למען הלאום'. הפגישות הסודיות נערכו בין סלעי הכרמל או בכיתו של אברהם כהן.⁴²

41 א' בן-זיו (לעיל, הערה 20).

42 אברהם כהן נולד בחיפה כבן היישוב הישן, דור רביעי בארץ. גדל בחיפה בעת מלחמת-העולם הראשונה. כתלמיד בבית-הספר הריאלי — על תרבותו הלאומית-עברית — כאשר כסביבתו מצויים גרמנים טמפלרים לאומיים וערבים נוצרים שהלאומיות כבר נשתרשה בהם, חודרת הלאומיות היהודית עמוק אל נפשו של אברהם. הוא שולט במספר שפות ונהיה לאקטיביסט קיצוני. לאחר הכיבוש הבריטי הוא יוצר קשר עם השלטון הבריטי, וכבר בשנים 1921-1922 הוא עוסק בהכנסת יהודים ארצה תחת מסווה של תעודות 'חתומות מטעם המושל'. בשנת 1923 הוא מתחיל לעבוד עבור טחנות-הקמח הגדולות שבחיפה כקונה חיטה ברחבי עבר-הירדן, הגולן והחורן, מן החיג'אז בדרום ועד לתורכיה בצפון. בחיפה היה גם פעיל בהפצת הלשון העברית וכ'גדוד מגיני השפה העברית', חבורה שעסקה בשיכנוע יהודים — לעתים בשיטות 'בלתי-שגרתיות' — להשליט השפה העברית ברחוב היהודי. בשנת 1928 הוא מצטרף כחבר לקבוצת 'השרון'.

הנושאים, מטבע הדברים, היו בתחילה כלליים; דנו במצב הלאומי, בצורך החיוני שחברים אחדים ייצאו לפני המחנה כאוונגארד, בנכונות האישית להקריב הכול למען המטרה הקדושה, בחשיבות שמירת הסוד ובזהירות מגורמים מתגרים, בגישתם השונה של המנהיגים, בדרכים להשגת אמצעים שיהיו נחוצים בעתיד. היו אלה חלומות, ללא נקיטת צעדים מעשיים.

עם המעבר ליבנאל, בשנת 1924, הופך 'המפעל' לגורם מוכר בקבוצת 'השרון', אם כי החברים, להוציא אלו שבאו בין כתליו, אינם יודעים מה תוכנו ואף המשתתפים עצמם יודעים מעט ובאופן חלקי בלבד.

קבלת חברים ל'מפעל' היתה בלעדית בידי של כן-חורין. הוא היה מתבונן באדם, עוקב אחריו ומחליט אם הוא מתאים וראוי למשימה. אז היה משוחח עמו ומקרב אל הסוד. ה'סוד' נתפש כמושג, ולא כסוד מסוים. יש לשמור ולטפח את ה'סוד', בהיותו חלק חשוב מן התא החשאי. היו חברים בהם בחר והיו אחרים שביקשו להתקבל ונידחו על-ידו משך זמן רב. הפגישות היו מתקיימות בשבתות, עת שבתה העבודה, על ההר בפוריה, ליד קבוצת עצים.⁴³ כל פגישה היתה של חוליה, של תא נפרד. 'היה ידוע' שבן-חורין הוא הראש וצבי בן-שחר⁴⁴ וזאב משי⁴⁵ הם סגניו. הזימון היה נעשה על-פי בחירתו של כן-חורין, בהתאם לנושא ולמשימה ואף-פעם לא כלל את כל החברים. לפגישה כזו היו מגיעים מירושלים, חיפה או מיבנאל — מקום מושבם של חברי 'השרון'.⁴⁶ דרכי ההודעה על פגישות למשתתפים מירושלים או מחיפה אינן ידועות לנו במדויק. אברהם כהן זוכר שהיה מקבל הודעה לחיפה ושמו בצופן היה 'פרח'. שעות היה מתגלגל בדרכים ברכבת חיפה-צמח וממשיך אחרי-כן ברגל. איש לא ידע ואף לא התעניין, מי יבוא ומדוע. בין החברים שרר אמון וסודיות, ללא שאלות מיותרות. היתה תחושת חייל בשורה, משמעת פנימית-אישית של חיילים המוכנים לצו, גאווה על האמון הניתן והקפדה על שמירת הסוד. אף הפגישות בין חברי החבורות השונות — 'אודסאים', 'השרונים', אברהם כהן — היו ענייניות, תכליתיות וללא שאלות מיותרות. כן-חורין לבדו היה היוזם והמועיד לפגישות, המתכנן, המביא בפני החברים, משכנעם ומטיל המשימה על זה או על זה. הוא אף חילק בין החברים ספרות מחתרתי-רוסית על הטרוריסטים הס'רים. חברי 'השרון' שהשתייכו ל'מפעל' היו: אליהו כן-חורין, צבי בן-שחר, זאב משי, אריה גלילי, ברוך השרוני, מנחם בן-שחר, דוד חורן ונתן אנקורי. מן ה'אודסאים' היו ארבעה קבועים: תהומי,⁴⁷ גיורא, כן-זיו ובן-גרא. אברהם כהן הצטרף כבודד. יחד היו שלושה-עשר חברים. כן-חורין

43 א' כהן, סרט הקלטה, עמ' 38.

44 בקבוצת 'השרון' היה צבי בן-שחר דמות מרכזית מלכדת, בעלת סמכות טבעית, אבהית ובוגרת. חיפש פשרה בין הדרכים השונות והגישות הקיצוניות.

45 זאב משי היה אקטיביסט עוד מנעוריו, ברוסיה של חילופי השלטון. בקבוצה וב'מפעל' הוא עמד במרכז העשייה והדחיפה להתיישבות.

46 שמחה ארצי זוכר שהרגישו בקבוצה תכונה לקראת פגישה כזו. ה'אברהמים' (כהן, תהומי, גיורא, כן-זיו) היו מופיעים אז ביבנאל. ראה: שמחה ארצי, סרט הקלטה, עמ' 43.

47 אברהם תהומי (זילברג) נולד בשנת 1903 באודסה. היה חבר בוועד הסתדרות התלמידים הציוניים, והצעיר שבאנשי 'החבורה האודסאית'. בשנת 1923 עלה ארצה והצטרף אל חבורת 'הגליל' שישבה בירושלים. בהיותו מאומן בנשק עוד מתקופת שהותו ברוסיה, צורף תיכף ל'הגנה' הירושלמית ואף עלה תוך שנתיים לדרגת מפקד פלוגה. בשנים 1925-1929 היה סגנו של זכריה אוריאל בפיקוד ה'הגנה' במחוז ירושלים, ובשנים 1929-1931 — מפקד ירושלים.

עוד באודסה היה קשור בדעותיו אל זאב ז'בוטינסקי, אך רק בארץ, בשנת 1926, הכירו אישית. הוא ניסה לשכנע את ז'בוטינסקי בצורך בהקמת כוח צבאי מחתרתי-אקטיבי שיעמוד תחת פיקוד לאומי. לא האמין בהגנה פאסיבית ושאל לארגן את ה'הגנה' במשטר יותר צבאי, בעל משמעת וגינוני-סדר: 'ממילציה עממית — לארגון צבאי'.

חברים מקבוצת 'השרון'
במחנה הסוללים
בכביש עפולה-נצרת

הרכיב מתוכם את התאים השונים, תוך שהוא בורר בקפדנות, 'כאומן במלאכתו', את השיבוץ לכל תא ולכל פעולה. קבוצת 'השרון' היתה הגוף השלם, היציב, חוט-השירדה עליו נשען 'המפעל' כולו. 'החבורה האודסאית' הם נאמניו משכבר של בן-חורין, חיילים שעמדו במבחן הזמנים הקשים בחוף-לארץ, ואשר חזקה עליהם שיוכלו לכצע כל שיידרש מהם כעת פקודה. אברהם כהן היה אידיאליסט ונכון לכול, בעל קשרים בחוגים שונים בחיפה, בעל כישורים שונים, שליטה בכמה שפות וכמידע חיוני. כל אחת משתי החבורות זוכרת את עצמה כחלק העיקרי ב'מפעל'. 'האודסאים' ראו עצמם כממשיכי פעולותיהם משכבר הימים, בעוד שה'שרונים' נשאו למעשה את 'המפעל' בתוכם והיו מנהיגיו. מעל כולם התהלך בן-חורין. הוא היה מתייעץ עם צבי בן-שחר וזאב משי ויחד הם היו המכריעים.⁴⁸

אמנם ז'בוטינסקי משמש לבן-חורין סמכות עליונה שבשמה הוא פועל, אך הזיקה אליו היא כאל מנהיג ולא כאל מפקד. בן-חורין נפגש עם אישים שונים, לשם גיוס אמצעים. הוא מקיים פגישות עם פנחס רוטנברג, הקולונל קיש וז'בוטינסקי, מבלי לגלות טפח מכוונותיו לגבי השימוש בכסף. אין הוא מחפש מפקדים או ועד מייעץ — על הכול הוא מחליט בעצמו ומביא את החלטותיו בפני סגניו. לא זכור לחברים שבן-חורין ניסה אי-פעם להתקשר עם המוסדות, המנהיגים הציוניים

בשל קשריו עם אליהו בן-חורין — גם בסוף שנות העשרים, עת היה בן-חורין רוויזיוניסט מוצהר — ובשל זיקתו לז'בוטינסקי ולגורמים אחרים שהפריעו למפקדה הארצית, הוא מורחק בשנת 1931 מן הפיקוד על 'ההגנה' בירושלים. יחד עם חלק ניכר ממפקדי 'ההגנה' בירושלים הוא יוצא ומקים את 'ארגון ב'. לימים האצ"ל. בשנת 1937 הוא שב עם חלק מאנשיו ל'הגנה', בעוד האצ"ל ממשיך בפרישתו. תהומי חי שנים רבות בקליפורניה וכיום הוא מתגורר בהונג-קונג. ראוי לציין כי בשני מכתבים שקיבלנו מא' תהומי (נובמבר 1979 ופברואר 1980) הוא חולק בחריפות על רבות מקביעות המחקר שלנו לגבי 'המפעל', אנשיו ומעשיו. דבריו במכתבים אלה, אשר סותרים עדויות שונות של חברי 'השרון' ו'המפעל', כמו גם את עדויותיו שלו במכתבים שונים ששלח במרוצת השנים אל אנשים שונים, רק מדגישים את דעתנו שאין, כנראה, 'אמת' אחת ויחידה, המוסכמת על האנשים הנוגעים בדבר, בכל הנוגע לפרשת 'המפעל'.

ד' משי סרט הקלטה, עמ' 22.

המפעל' ופרשת רצח דה-האן

והפוליטיים, בעניין רעיונותיו ו'המפעל'. הוא היה תמיד הראש, הגדול מכולם (על-פי הרגשתם) ופעל על-פי מניעיו הוא.

ולאחר כל זאת מה באמת נעשה? ההיו מעשים, פעולות, או שמא נרדם 'המפעל' תוך כדי חלומות על פעילות והקרבה?

אברהם בן-זיו (וכן זאב עברי מיפעת) זוכר שהיתה לבן-חורין כתובת של אלמנה בנוה-שאנן אותה רצה לסלק, כדי 'להלאים' את כספה. והיה רעיון האלמנות מארצות-הברית.⁴⁹ בן-חורין אסף כתובות של אלמנות בארצות-הברית, הבטיח להן חתנים תמורת כסף רב ופנה לאחדים מן החברים, למען יגלו נכונות להתחתן עמו ולאחר-מכן ל'סלקן' ולהביא את כספן ל'מפעל'. מנחם בן-שחר אומר: 'ברוך [השרוני] ואני היינו בחורים יפים וייעדו אותנו לאלמנות'.⁵⁰ צבי בן-שחר וזאב משי התנגדו לרעיון האלמנות בכלל-תוקף, אך חיילי השורה — ברוך ומנחם — היו מוכנים לכל מבצע, ופקודתו של בן-חורין היתה קדושה:

לא היתה רתיעה ממעשים אלימים ביותר. המטרה הלאומית קידשה את כל האמצעים.⁵¹ אז לא היה קיים לגבינו האדם כגורם, כערך, אלא המטרה בלבד, וכל אחד מאיתנו היה מוכן לתת עצמו למען המטרה. זה נבע מהנכונות לעשות מעשים. להתישב, או לעבוד בכניין — זה היה פחות מעניין.⁵²

פעולה מורכבת יותר בתכנונה ומעשית יותר, על אף היותה הגראנדיוזית מכולן היתה שוד מטען הרכבת.

בתוקף עבודתו עבור הטחנות הגדולות בחיפה,⁵³ היה אברהם כהן מצוי בפרטי העברת משלוחי זהב מחיפה לדרעה שבעבר-הירדן, דרך צמח, כתשלום עבור חיטה לטחנות בחיפה. המשלוחים היו מועברים ברכבת העמק, בואכה עמק-הירדן, על-ידי פקיד צ'רקסי. אברהם העלה מידע זה בשיחות עם בן-חורין בנוגע להשגת 'אמצעים' עבור 'המפעל'.⁵⁴

בן-חורין אינו מקיים התייעצות כללית, אלא מוסר הנחיות בעל-פה לכל חבר. על ברוך השרוני ורוד חורן מוטל לנסוע לחיפה, להיכנס לבנק העות'מאני, לפגוש שם בחור עם תלתלים מיוחדים, שחורים, ועינים מכריקות. על-פי מבטו יכירוהו.⁵⁵ ואכן, עד לנקודה זו הכול מתבצע כמתוכנן — המבט עשה את שלו ואברהם כהן מסר לרוד חורן — שלא הכירו — שקית יוטה עם חבל סוגר על פיה, כדי להלביש על ראשו של הצ'רקסי.⁵⁶ בשעה 4.20 צריכה היתה הרכבת לצאת ובה היו צריכים לפגוש באברהם בן-זיו. ברוך השרוני זוכר שצריך היה לקחת את הכלורופורם ולהניחו, לאחר הלבשת השקית, על פניו של הצ'רקסי. לאחר-מכן, בסיבוב חזק של הפסים בו מאיטה הרכבת (בין

49 ב' השרוני ומנחם בן-שחר, שם, עמ' 24-26.

50 מ' בן-שחר, שם עמ' 26.

51 ב' השרוני, שם, עמ' 19.

52 מ' בן-שחר, שם, עמ' 58.

53 א' כהן, שם; עמ' 9.

54 מניעיו של אברהם כהן היו לאומיים. כן נדחף על-ידי האכזבה מכוונות השלטון המנדטורי לגבי הקמת הבית הלאומי לעם ישראל (שם, עמ' 12). המפגש בינו לבין בן-חורין והחבורה דחף אותו למימוש הרעיונות. אברהם ראה כאכזבתו מן הממשל הבריטי תחושה יוצאת-דופן, נחלת בודדים ביישוב, בעוד הרוב משתף פעולה עם השלטונות. וכך גובשה נטייתו לכיוון המתחתי שמצאה לה שותף מתאים בבן-חורין המחפש 'אמצעים' (שם, עמ' 34).

55 ד' חורן, שם, עמ' 48.

56 שם, עמ' 49.

חלק מחברי 'המפעל' בפגישה בחיפה.
יושבים, משמאל: אברהם כהן, אברהם תהומי, אליהו בן-חורין ואליהו בן-גרא.
עומדים, משמאל: זאב משי ואברהם בן-זיו.

קבוץ גשר של היום והגשר על הירדן).⁵⁷ לזרוק אותו ואת שקי הזהב מן הרכבת. למטה צריכים היו להמתין מנחם בן-שחר ואריה גלילי ולקבל לידיהם את הזהב.⁵⁸ בסופו של דבר לא בוצעה הפעולה. אברהם בן-זיו זוכר שנסעו פעמיים ברכבת 'עם מסכה ונרקוזה', אלא ש'הקונדוקטור' ישב ודיבר עם הצ'רקסי ולכן לא ביצעו את ה'אקס',⁵⁹ אלא ירדו בצמח מן הרכבת והלכו ליבנאל.⁶⁰ אברהם כהן חושב שהפעולה לא בוצעה, משום שביום המיועד לא התקיים משלוח זהב.

החברים לא סבלו מהתחבטויות או לבטים מצפוניים, אף לא דאגו בקשר לכיצוע.⁶¹ הם האמינו ויצאו לבצע 'כחיילים מהשורה'. צבי ב"ש וזאב מ' לא היו כנראה, שותפים בפעולה לקטעיה השונים, מפני שהתנגדו, בשיחה עם בן-חורין, לשיטות ה'אקספרופריאציה' האלו.⁶² לקראת אביב 1924 עולה על הפרק עניין דה'האן.

57 ב' השרוני, שם, עמ' 19.

58 אברהם כהן אינו זוכר שהוסכם על זריקת הצ'רקסי. הוא זוכר שצריך היה להתחפש כדי שלא יהיו את החוטפים. (א' כהן, שם, עמ' 35). מנחם בן-שחר זוכר שהלך עם אריה גלילי לבדוק את המסילה בקטע האמור וכן את דרך הנסיגה. כמורכב שרטטו תרשים של השטח (מ' בן-שחר, שם, עמ' 36).

59 'אקספרופריאציה' — מינוח לאטיני להפקעת נכסים, גישול — רווח במחתרת הרוסית כמאות התשע-עשרה והעשרים בהקשרים דומים.

60 א' בן-זיו, זכרונות (לעיל, הערה 20).

61 ב' השרוני וד' חורן סרט הקלה, עמ' 50-51.

62 ז' משי, שם, עמ' 55.

פרשת רצח דה-האן

פרשת דה-האן לא תפשה מקום ניכר בפעילותו של 'המפעל', הן בהתייחסות החברים לאדם זה ואל דרך סילוקו והן בלבטים שלאחר-מכן.⁶³ דה-האן, כגורם עוין המצריך הטיה מן הדרך, לא נדון או העסיק את 'המפעל' ונראה שחבריו ידעו מעט מאוד על אדם זה. יעקב דה-האן, יהודי הולנדי שעבר גלגולים קיצוניים בהשקפותיו ובאורחות חייו, היה בראשית שנות העשרים לדמות המרכזית בעימות הפוליטי-אידיאי בין רוב היישוב היהודי בארץ לבין האורתודוקסיה האנטי-ציונית.

דה-האן נולד ב-1881 לאביו יצחק, חזן הקהילה היהודית בכפר סמולדה שבהולנד. בתקופת לימודיו בגימנסיה נטש את אורח חייו היהודי, ועם התבגרותו הפך אנארכיסט ולאחר-מכן סוציאליסט. הוא למד משפטים וקיבל תואר דוקטור למשפטים. דה-האן נישא לרופאה נוצריה מבוגרת ממנו בהרבה, הגב' מרסיבין, שתמכה בו בתקופת הלימודים. היא ילדה לו בנים שהתחנכו כנוצרים. כמשפחתו, מצד אמו, נתגלו מקרים מרובים של אי-שפיות. בדה-האן עצמו חברו גדלות-רוח, כשרונות מיוחדים, כושר-ביטוי ספרותי עז יחד עם סטיות נפשיות חמורות.⁶⁴ בשנות העשרים פרסם רומנים ושירים בהם הודגשו הפרעותיו, יסורי נפשו, נטיותיו ההומוסקסואליות, ואכזבתו שאין מכירים בדרכו. בגין ספריו אלה נודה חברתית, פוטר ממשרתו כמורה וסולק מן המפלגה הסוציאליסטית. בשנת 1913 הוא חוזר ליהדות ומצטרף ל'מזרחי'. בשנת 1919 עלה לירושלים, ונתפרסם בדעותיו הקיצוניות בזכות הבעלות הבלעדית של עם ישראל על ארץ-ישראל. דה-האן לא הצליח, אף שניסה, להשתלב בהנהגת 'המזרחי'. בשנת 1920 החל להתקרב אל חוגי היהדות האורתודוקסית האנטי-ציונית בהנהגת הרב זוננפלד ובזכות כשרונותיו ויכולת הביטוי שלו קנה בהם מעמד נכבד. זאת, אף-על-פי שבספר 'המרוכעים' — קוואטריינן — שהביא לדפוס ושנתפרסמו זמן קצר לאחר מותו, העלה ספקות חמורים באמונתו והדגיש מחדש את נטיותיו ההומוסקסואליות.

את מלחמתו ניהל כנגד ההנהלה הציונית, 'המזרחי' והרב קוק, תוך שהוא פעיל בקרב חוגי השלטון הבריטי ועושה נפשות לתעמולתו בדבר ייצוג נפרד כלפי השלטונות של העדה החרדית, כעדת מיעוט הנדרף על-ידי הרוב הציוני. קשריו הקיפו את אנשי הממשל (מושל ירושלים, ר' סטורס, היה ידידו האישי) וכמשפטן ועיתונאי ידע להציג עמדתו בצורה משכנעת ולתרום בכך תרומה גדולה למאבקם של הקיצונים.

ככתב העיתון ההולנדי ומשנת 1922 כתב ה'דיילי אקספרס' הולנדי, הציג את הנעשה בארץ, מנקודת-מבטו, ככשרון רב, כאשר הוא משחיר דמותם ומעשיהם של מנהיגי הציונות, מציג את החלוצים ככולשביסטים רוסיים ואת רעיון כיבוש העבודה כנישול הערבים ממולדתם. כך, למשל,

63 בזמן הקלטת סיפור המעשה (1973) חזרו החברים וטענו שלא חשו בנקיפות-מצפון. אדם זה עמד בדרכה של הציונות לתקומה לאומית ולמען הגשמתה היה הכרח לסלקו מן הדרך. יתר על כן, רובם טוענים שלו היה ביצוע המעשה מוטל עליהם — בגורל או בפקודת המנהיג — היו מבצעים אותו ללא היסוס או רתיעה. ראה: סרט הקלטה מס' 1 (1973), ב' השרוני — עמ' 17; ד' משי — עמ' 25; מ' בן-שחר — עמ' 26; ד' חורן — עמ' 40; א' כהן — עמ' 57.

64 J. Meijer, *De Zoon van een gazzen; het leven van Jacob Israël de Haan, 1881-1924*, Amsterdam 1967

יעקב דה-האן בעבאייה מוזהבת וכאפייה

לאחר מאורעות כ"ב 2 בנובמבר 1921 דרשו החוגים הציוניים לפטר את ר' סטורס, בעוד שדה-האן יצא בכתבה אוהדת עליו ואף שלח לו מכתב אישי התומך בו.⁶⁵ פגישת המשלחת של 'אגודת ישראל' בראשותו של דה-האן, ב-12 בפברואר 1922, עם הלורד נורתקליף, מאילי העיתונות הבריטית ובעל השפעה רבה בבריטניה, גרמה לסערת-רוחות כיישוב.⁶⁶ לראשונה השכיל כאן דה-האן לכרוך את ההתנגדות לציונות בטיעונים הלאומיים הערביים ולהציג שילוב זה כשירות לאינטרסים המזרח-תיכוניים של בריטניה. דה-האן הציג בפני הלורד דרך להפחתת המתיחות באזור (מתיחות הדורשת הצבת כוחות צבא ומשטרה רבים) אשר שבתה את ליבו של נורתקליף. את המיעוט החרדי הציג בתור ה'רוב הדתי' בארץ הנרדף בידי המיעוט הציוני, הכולשביקי'. מאוחר יותר באותה שנה הצליחו טיעוניו של דה-האן לדבר גם אל לבו של איל-עחונות בריטי שני, הלורד ביברבורק, שביקר בארץ, ודה-האן אף קיבל ממנו כחשאי את משרת כתבו הירושלמי. מאז החלו להופיע בידיילי אקספרס' כתבות עוינות לציונות ולציונים. דה-האן ביסס את גישתו לבעיית ארץ-ישראל על שלילת הציונות — המשותפת לערבים ולחרדים. אי-אמונתו ביכולתה של התנועה הציונית היתה הרקע לתכנית שפיתח ואשר היתה מקובלת הן על דעת המנהיגות הערבית והן על זו של החרדים, שראו בה את האפשרות לחיות בין הערבים ללא מושא התנגדותם העיקרי — הציונות. לגבי התנועה הציונית, פירוש הצעתו של דה-האן היה בחירה בין ויתור על הצהרת בלפור (ועל-ידי כך — חיים בשלום עם הערבים) לבין המשך בניית הבית הלאומי תוך התנגדות ערבית ומלחמה לחיים ולמוות בין שני העמים. ואכן, מדיניותו של דה-האן ותוצאותיה יכולות היו לגרום נזק רב למדיניות הציונית.⁶⁷ תוך כדי

65 ר' סטורס, זכרונות, ג. תל-אביב תרצ"ח, עמ' 667. נראה שגם הפקידות הבריטית לא הצטערה על קיומו של דה-האן. כגורם מסכסך המפר את האחדות בייצוג היהודי כלפיה.

66 ראה: מ' פרידמן, חברה ודת, האורתודוקסיה הלא-ציונית בארץ-ישראל, ירושלים תשל"ח, עמ' 243.

67 ראה: שם, עמ' 237.

התרחשויות אלה, התנהלו הדיונים בדבר ניסוחו הסופי של המנדט הבריטי על ארץ-ישראל בלוחזאן. ה'אגודה', כפי דוכרה, תבעה בניסוח המנדט מעמד שווה לזה של הסוכנות היהודית. בשנת 1923 ניהל דה-האן משא-ומתן חשאי עם האמיר עבדאללה והמלך פייסל, ברוח התכנית שלו. מגעים אלו לא פסקו, אלא עם הרצחו של דה-האן.⁶⁸

מאורעות אלו הביאו להקצנת היחסים בין היישוב החדש לעדה החרדית ורוכ החיצים הופנו כלפי דה-האן. אנשים ניתקו כל מגע עמו, היו יורקים בעוברו כרחוב על פניהם ואף מכתבי-איום הגיעו אליו, כחתימת הנהלת 'היד השחורה',⁶⁹ עליהם הוסיף דה-האן בכתב-ידו: 'אללה הוא אכבר!'. בחוגי הציונים השווהו למלשין שהיה מצוי בכל עיריה יהודית, למוסר ולבוגד בעמו:

אדם בעל כשרונות מזהירים — ורוח אפלה... החוש המוסרי שלו לקוי ומסורס...⁷⁰
הרי לפנינו חידה פסיכולוגית אשר אין פשר לה. הרי לפניך אדם אשר אור וחושך, כוונות טובות ומושחתות משמשים בו כערבוכיה... האמנם כריא האיש הזה ברוחו? האין לפנינו איזה חזיון של פסיכופתיה? האם לא נתקלקל דבר-מה במוחו?⁷¹
ללשכה שחורה זו בירושלים יש שר החיצון, פרופסור הדיוט אחד, חציו נוצרי וחציו יהודי, חציו משורר וחציו מנוול, שעשה את המלחמה בציונות לעסקו... אי-אפשר להגיד היום במה עוד תפתיענו בריה זו במשך הימים. זמורת זר האיש הזה בעמנו ובארצנו...⁷²

בן-חורין היה כנראה המחליט ש'סימן' את דה-האן. מתוך גישתו הפסקנית כלפי אנשים כאלה ונטייתו לדרך הטרור כפתרון, ולכן הביא שמו בפני החבורה.⁷³ בפגישה אחת כפוריה, באביב 1924, הופיע אברהם תהומי, על-פי זימון של בן-חורין, לפגישה שנועדה כנראה לתא המנהיגות כלבד. בן-חורין הציג את הנושא ושאל אם מוכנים לתת יד לחיסול דה-האן.⁷⁴ צבי בן-שחר היה 'בעד הענין במאה אחוז, וכן זאב משי.

כך החל הדבר להתגלגל, תוך שבן-חורין נוסע מספר פעמים לירושלים ומטפל בנושא, יתכן עם האודסאים שבחבורת 'הגליל' בתלפיות, אם כי, על-פי כל העדויות שהבאנו, קשה להניח שהביא מישוהו מבחורן בסוד העניין.⁷⁵

ההחלטה הסופית באשר לכיצוע (וכן הגרלה בפתקאות) נתקבלה על הגורן בנהלל, כליל ירח בתחילת קיץ 1924.⁷⁶ בפגישה לילית זו השתתפו בן-חורין, צבי בן-שחר, זאב משי, תהומי, גיורא ובן-זיו. מיד נשלח חבר מיכנאל למעקב אחרי דה-האן, ללמוד דרכיו ואורחותיו. אותו זמן הילכו שמועות שדה-האן עומד לצאת ללונדון לייצג את עמדת העדה החרדית בפני ממשלת הוד-מלכותו, כנגד יצחק בן-צבי שייצג את עמדת היישוב. ב'מפעל' היתה תחושה שדה-

68 ראה: שם, עמ' 239.

69 ראה: מ' גערליץ, מרא דארעא ישראל, ב, ירושלים תשל"ד, עמ' קסח. ניכר דמיון בין כתב-היד בכרוח 'היד השחורה' לבין כתבים שכרשותנו.

70 מ' גליקסון, הארץ, כ"ט בסיוון תרפ"ד.

71 ר' בנימין, הארץ, י' בכסליו תרפ"ד.

72 ק"ס [קדיש יהודה סילמן], 'ולמלשינים', הפועל הצעיר, גליון 21-22 (ז' באדר תרפ"ד), עמ' 19.

73 ז' משי, זכרונות (לעיל, הערה 29).

74 שם, שם.

75 ז' משי סרט הקלטה, עמ' 56.

76 באותו זמן נשלחו מספר חברים מקבוצת 'השרון' שכינאל לעבודת יבוש ביצות כשדות נהלל.

האן עלול לחבל בכל ההישגים שהושגו עד אז בכריטיניה, כולל הצהרת בלפור וקבלת המנדט על ארץ-ישראל.⁷⁷

לפי זכרונות זאב משי יצאו הוא וא' תהומי מקבוצת 'השרון' שכיכנאל לירושלים יום לפני יציאתו המשווערת של דה-האן ללונדון. לתהומי היה אקדח, בתוקף תפקידו כמפקד פלוגה ב'הגנה' הירושלמית. את היום עשו בירושלים, 'אכלו צהרים בכני-יהודה'. תהומי המתין בכית-קפה, בעוד משי יוצא לבדוק את אזור הפעולה 'כדיקה אחרונה'.

לפנות ערב יצאו יחד לסימטה שבצד בית-החולים 'שערי-צדק', בה היתה דלת בחומה ודרך אחורית המוליכה ממנה אל בית-הכנסת של בית-החולים. הד"ר דה-האן עבר על פניהם בסימטה ונכנס בדלת שבחומה. משי עצר בקצה המרוחק של הסימטה, הפונה לרחוב אגריפס, בעוד תהומי ניצב מול הדלת בה נכנס דה-האן.

לאחר שעה קלה של המתנה, יצא דה-האן מול תהומי. משי הרים ידו לאות שאין איש מתקרב מהרחוב ותהומי, על-פי האות, ניגש אל האיש, פנה אליו בדברים, ירה בו שלוש יירות והמשיך ללכת אל משי. השניים הלכו בנחת אל תחנת האוטובוס הערבי ונסעו לחיפה, משם לטבריה, והמשיכו ברגל אל קבוצת 'השרון'.⁷⁸ השקט והשליטה העצמית של השניים, גם כאשר סביבם גועשת העיר בעקבות האירוע, מעידים שאמנם היו רגילים לפעולות ולמתח.⁷⁹

אולם במקביל ישנן גם גירסות אחרות מפי אנשי 'המפעל' עצמם. בן-זיו טוען שתהומי ביצע את הפעולה, בעוד גיורא ובן-צור חיפו עליו.⁸⁰ יש מי שאינו מוכן עוד כיום, על אף שידוע, להזכיר שמות, אך קובע בפסקנות שהמבצעים לא היו מן 'השרונים' שבחבורה.⁸¹ בקבוצת 'השרון' עצמה על כל פנים איש לא ידע דבר ומן הנוגעים בעניין אין יוצאת מלה.⁸²

הרצח, על-פי עדותו של ד' תדהר, הרעיש את היישוב בארץ ואת יהדות העולם, ואילו בקבוצת 'השרון' מתנהל הכל על מי מנוחות. 'הירושלמים' הוסתרו בתוך החבורה עד שהעניין נרגע במקצת ושבו לירושלים.

לימים, בשנת 1925, מביא בן-חורין על פי עדותו, את העניין המוגמר בפני ז'בוטינסקי, בברלין או בפאריס. ז'בוטינסקי ביטל את ההישג שבסילוק דה-האן כ'לא שווה כלום', וטען שזה 'מותה' (ברוסית — זכוב). מאז כינו חברי 'המפעל' בקבוצת 'השרון' את פעולת דה-האן בשם 'הזכוב'.⁸³ תהומי עצמו לא ראה ברצח דה-האן פעולה פרטית ומבצעית לא היו, לדעתו, חברי קבוצה

77 ז' משי, סרט הקלטה, עמ' 53.

78 ז' משי, זכרונות (לעיל, הערה 29).

79 כתבו של ה'דיילי אקספרס' הלונדוני טילגרף ממטה המשטרה בירושלים: 'הביצוע הקר של הפעולה והמהירות שהרוצח — או הרוצחים — נבלעו בעיר העתיקה של ירושלים, מעלה סברה שהפשע תוכנן ובוצע על-ידי מישור שחישב את הסיכונים והיה מודע היטב להרגליו של הקרבן'. דיילי אקספרס (אנגלית), 6 ביולי 1924.

80 א' בן-זיו, זכרונות (לעיל, הערה 20).

81 א' כהן סרט הקלטה, עמ' 16.

82 דוד חורין זוכר ששני האברמהים' הופיעו בבית-גן (יכנאל) והחלו להשחיל טבק עם יתר החבורה (שם, עמ' 31; זאב משי, שם, עמ' 32). לפי ספר תולדות ההגנה (להלן, הערה 85) שני האברמהים הם א' תהומי וא' גיורא.

83 שם, עמ' 42. ז'בוטינסקי התנגד בכלל לטרור, מטעמים עקרוניים מוסריים, וראה בו דבר 'מכוער ובלתי-נקי'. על פי תהומי, התמלא ז'בוטינסקי צער על הרצח ושאל: 'האמנם נוצרנו כדי להרוג זה את זה?' (א' תהומי, מכתבים לי' סלוצקי, 15 ביוני 1956, לעיל, הערה 2).

טרוריסטית בלתי-אחראית, אלא עושי מעשה ציבורי-לאומי, שהיה מעין כורח-השעה, למען הסרת מכשולים מלפני גלגלי הציונות.⁸⁴ כך הוציא 'המפעל' לפועל את החלטתו לרצוח את דה-האן.

ביקורת הדעות המקובלות: על חלקה של ה'הגנה' ברצח דה-האן

בעוד שכיום, כך נדמה, אין שום מקור או עדות החולקים על כך שהפקודה לרצח דה-האן יצאה ממטה ה'הגנה' ובוצעה בידי אנשי ה'הגנה' בירושלים, הוצגו במאמר זה תפיסה שונה ועובדות אחרות. לכן, חשוב שנסקור בקצרה את העדויות המקובלות המייחסות את רצח דה-האן לאנשי ה'הגנה'. השמות המוזכרים בהקשר זה הם: רחל ינאית, ישראל שוחט, יעקב פת, יצחק בן-צבי, משה אייזנשטט, יעקב האפט, אביעזר ילין וזכריה אוריאל. סבורני שהכול מסתמכים על ההיסטוריה ה'מוסכמת' של תולדות ההגנה (אשר את החלק הנוגע לענייננו כתב י' סלוצקי),⁸⁵ ללא כל ניסיון רציני לברר מה היו מניעי ה'הגנה' לצעד יוצא-דופן שכזה. מסלידה עמוקה מדה-האן — אויב הציונות, המקורב לחוגי השלטון הבריטי ולאויבים העוינים את היישוב שכתוכו, ידיד מנהיגי האומנות הערבית כחאג' אמין ומוסה קאזם אל חוסייני — עד לחיסולו הפיסי, עדיין היתה דרך ארוכה עבור ה'הגנה' שבאותם הימים היתה ארגון קטן הנתון במשכר קשה.

גירסתו של סלוצקי, אשר המשיכה לאחר פרסומה להתגלגל בציבור ובספרי ההיסטוריה, טענה שמרכז ה'הגנה' הוא שנתן את ההוראה לחסל את דה-האן. אביא להלן, על-פי הסדר, טענות נגדיות המבוססות על המקור הנוכחי ועל מקורות אחרים.

- א. שאול מאירוב (אביגור), שהיה עם יוסף הכט במרכז ה'הגנה' בשנים 1923-1929, אינו יודע מי נתן את ההוראה לחיסול דה-האן וממשיך גם בשנות החמישים לתחקר את זאב משי ודוד חורן על חלקה של קבוצת 'השרון' במעשה.⁸⁶
- ב. מניה שוחט, שיחד עם בעלה ישראל היתה חברה בוועד ה'הגנה' בירושלים ואף נאסרה בספטמבר 1924 כחשודה ברצח דה-האן, לא ידעה דבר על כך (על פי עדות שאול אביגור לדוד חורן).
- ג. כאשר התפרסמה גירסת ה'הגנה' על ידי סלוצקי, איש מחברי המרכז לא התקומם כנגדה. סלוצקי טוען שמפקד ה'הגנה' בירושלים, זכריה (זכר') אוריאל, הטיל המשימה על שני ה'אברהמים' [תהומי וגיורא], לאחר 'שממרכז ההגנה באה לירושלים הפקודה לסלק את הבוגד מארץ החיים'. אין לכך כל סימוכין ואוריאל עצמו לא היה כבר בחיים בעת הפרסום. יגאל עילם כותב: 'יוסף הכט היה האיש שנתן את ההוראה לחסל את ישראל דה-האן, עסקן אגודת ישראל שפעילותו האנטי-ציונית הנמרצת היתה מקור דאגה ורוגז ליישוב היהודי החדש'.⁸⁷

84 שם, 8 באוקטובר 1956. אברהם כהן טוען, שכיהודי חש סלידה מאמצעי טרור ומשפיכות-דמים, מה עוד — דמי יהודי. מכאן שהצו הפנימי-הלאומי היה כה חזק, עד שהעיב על דחיה זו (א' כהן, סרט הקלטה, עמ' 16).

85 י' סלוצקי, בתוך: מהגנה למאבק, ספר תולדות ההגנה (בעריכת ב"צ דינור ואחרים), ב, תל-אביב 1959, חלק ראשון, עמ' 251-253.

86 ז' משי וד' חורן סרט הקלטה, עמ' 46, 47.

87 י' עילם, ההגנה, תל-אביב 1979, עמ' 41.

ממכתבו של סלוצקי אל מערכת 'הארץ'⁸⁸ (בתשובה לר"ר מכמן-מלקמן התוקף בעיתון זה את האחראים לטשטוש העובדות בדבר רצח דה-האן ומניעיו והסתרתם מעיני הציבור), אני למד כי אכן הוא זה אשר פרסם לראשונה את הדברים על חלקה של ה'הגנה' ברצח דה-האן, ואף קבע מי נתן את ההוראה ומי ביצעה. אך במכתביו של סלוצקי אל א' תהומי היושב בקליפורניה, בשנים 1955-1956, פונה ההיסטוריון אל תהומי בשאלה: מי נתן לו ההוראה לסלק את דה-האן, אם אמנם עשה הוא את המעשה, ומי היה שותף עמו? בתשובותיו של תהומי לסלוצקי⁸⁹ (בעקבות מאמר ב'העולם הזה' מאת א' אבנרי), אין תהומי מכחיש או מאשר השתתפותו וקובע כי פרסום האמת עכשיו לא יוסיף תועלת לישראל ולמנהיגיו.⁹⁰ לאור העובדות שהעלינו במחקרנו זה ולאור חקירותיו של שאול אביגור את חברי 'השרון' בעת פרסום 'ספר תולדות ההגנה', נראה לי שפרופ' י' סלוצקי לא מצא כל סימוכין לקביעתו, אלא הקיש משתיקת ה'הגנה' ומוסדות היישוב משך כל השנים, וכן מהשתתפותו של א' תהומי, שהיה ממפקדי ה'הגנה' בירושלים בשנת 1924, ומפקדה בשנים 1929-1931, שאכן ה'הגנה' היא שנתנה את הפקודה לסילוקו של דה-האן.

דוד תדהר, קצין במשטרה הבריטית בירושלים ומפקד תחנת רוממה בעת הרצח, מספר בספרו:

הרוצח לא נתגלה, אם כי שמועות רבות על זהותו ועל שולחיו רווחו בארץ במשך כל השנים. בחוגי 'אגודת ישראל' חשדו במניה שוחט מ'השומר' וברחל ינאית בן-צבי... החשד נפל כמוכח על ה'הגנה' שהיא סילקה את אויב היישוב העברי. בסופו של דבר נפל החשד עלי.⁹¹

תדהר, שנחקר ושוחרר מתוסר-הוכחות, מספר שבאותו יום החליף, כאילו במקרה, את שוטרי ה'תחנה' הערביים ביהודים ורומז על ידיעתו אודות הביצוע. הוא אף מוסיף: ואשר לזהותם של המתנקשים — ודאי ששום מוסד רשמי ציוני לא פקד על המעשה... אשאר לדורות הבאים לפחות בראשי תבות את שמות האנשים שסבורים היו כי במעשה זה הם ממלאים חובה לאומית.

את הפקודה לחסל את דה-האן נתן יוסף ה"ט, תכנון וכיצוע בידי זכריה אוריאל ואילו המוציא לפועל היו אברהם וק., מהצעירים היקרים שלנו ביישוב העברי.⁹²

ושוב, נראה לי שתדהר אינו מעלה בדעתו אפשרות אחרת, אלא שאנשי שלומו עשו זאת ולכן הוא מחפה עליהם ואף רומז על סיועו העקיף. לפי מימצאי, ברור שאף הוא טעה.

ה. אורי אבנרי העלה גירסה כאילו רחל ינאית היתה אחת מארבעת האנשים שהשתתפו בפועל בהריגת דה-האן. שלושת האחרים הם: אברהם תהומי, ישראל שוחט ויעקב פת.⁹³ תהומי, במכתב מקליפורניה, מכחיש בתוקף: 'אין אף מלה של אמת בדברים הללו, ואני מוכן להעיד על זאת בפני כל בית דין'.⁹⁴

88 י' סלוצקי, מכתב למערכת, הארץ, 21 ביולי 1973.

89 א' תהומי, מכתב מיום 8 באוקטובר 1956 (לעיל, הערה 2).

90 עוד מוסיף שם תהומי שאכן דאג שיפורסם העניין כאשר הכול — המוציא לפועל ונותני הפקודות — לא יהיו בין החיים.

91 ד' תדהר, בשרות המולדת 1912-1960, תל-אביב 1960, עמ' 133.

92 שם, שם.

93 א' אבנרי, 'דבר המערכת', העולם הזה, גליון 979 (18.7.1956).

94 העולם הזה, גליון 984 (22.8.1956), עמ' 5.

ובמכתב ל"י סלוצקי קובל תהומי: 'מדוע הם [מערכת 'העולם הזה', ע"א] מעודדים את פרשת דה-האן? דבריהם הם פרובוקציה סתם ואין כל אמת במה שהם כותבים'.⁹⁵
 במכתב נוסף אל אותו מען מוסיף תהומי: '... הריגת דה-האן לא היה מעשה פרטי וגם לא מעשה של איזה קבוצה טרוריסטית בלתי-אחראית... בימי רצח דה-האן אני הייתי מפקד אחראי של ההגנה בירושלים'.⁹⁶

כפי שראינו, עדויותיו של תהומי, מזמנים שונים, סותרות את עצמן מספר פעמים והוא נוקט עד הסוף ב'קונספירציה החשאית' שקנה לו בחינוכו הרוסי-הס"רי. אך אם איננו טועים יש בהכחשותיו ובכיסוי הסוד גם צד נוסף. תהומי משתדל להסתיר את העובדה שבמשך זמן לא קצר בעברו, גם כשהיה מפקד ב'הגנה', הוא היה כפוף — ברב או במועט — למרותו של אליהו בן-חורין, חברו לשעבר, ומבחינות רבות — בן-תחרותו.⁹⁷

1. בכירור, שנערך מטעם ההסתדרות באוגוסט 1926, בין 'השומר' וה'קיבוץ' (ארגון אקטיביסטים שהקימו חברים מ'השומר' שהתפרק, משוחררים מן הגדוד העברי [גדוד 40] וחברים אקטיביסטים מ'גדוד העבודה') — לבין 'אחדות העבודה', בדבר איחוד כפר-גלעדי ותל-חי על-ידי מועצת 'גדוד-העבודה', גלש הדין לכדיקת מעשי 'הקיבוץ' בכללותם. אליהו גולומב שיטח בפני הוועדה (יצחק בן-צבי, הוגו ברגמן, מאיר יערי ואהרון סטודניץ) את תלונותיו, על ש'הקיבוץ' מקיים ארגון עצמאי לענייני הגנה. הוא דיבר על פעולות בלתי-אחראיות של 'הקיבוץ' שהזיקו לפעולות ה'הגנה' וסיכנו את קיום היישוב העברי ככלל וציבור הפועלים בפרט. גולומב התכוון כנראה להריגתו של הקצין תופיק ביי בינואר 1923. אולם אנשי 'הקיבוץ' השיבו שהדבר נעשה על-ידם באישור ה'הגנה', ואשר לדה-האן — אותו הרגו אנשי ה'הגנה'. אנשי הוועדה נדהמו מגילוי זה.⁹⁸ וכנראה שגם לאליהו גולומב נתגלתה כאן 'תגלית', שכן לא חזר לנושא זה.

2. טענות אחרות, שאפשר לדחותן בנקל, מפנות את ההאשמה לכיוונים אחרים. בחוגי היהדות החרדית, בחוגי 'אגודת ישראל', שעל מזבחה נפל דה-האן, טענו מאז ומתמיד כי הרצח בוצע מטעם המוסדות הרשמיים של התנועה הציונית, שראו בדה-האן אבן-נגף לכוונותיהם להצר את צעדיה של היהדות החרדית.⁹⁹ לגבי ה'אגודה', ה'הגנה' וההנהלה הציונית חד הם. הם — 'הציונים' — היטו את 'הקדוש' מדרכם, כי לא יכלו לו בחייו.¹⁰⁰
 3. עם החשודים ברצח נמנה בשעתו גם א"ז בן-ישי, סופר 'על המשמר' (עיתון ההסתדרות דאז) שהיה אחד ממבקריו החריפים של דה-האן בקרב הפועלים ועיתונות מפלגות השמאל והוא אף נעצר על-ידי המשטרה. בספרו על הפרשה מנסה בן-ישי להוכיח שהרצח לא היה פוליטי

95 א' תהומי, מכתב מיום 28 ביולי 1956 (לעיל, הערה 2).

96 א' תהומי, מכתב מיום 8 באוקטובר 1956, שם.

97 אולי אפשר להעלות סברה שתהומי אכן האמין כי בן-חורין הטיל את כביצוע הרצח תוך חיאות עם ראשי ה'הגנה' או המוסדות המרכזיים (אף-על-פי שהכיר היטב את בן-חורין ואת דרכו העצמאית). עדות לנסיגתו של תהומי להציג את מטה ה'הגנה' כאחראי למתן פקודת הרצח אנו מוצאים בדבריו של בן-זיו המספר ששמע מפי תהומי כאילו רחל ינאית פנתה אליו בקשר לכביצוע הרצח וחיוקה את רותו באומרה: 'והרי בעיניך יוקד יהודה המכבי! (א' בן-זיו, זכרונות (לעיל, הערה 20).

98 ראה: ש' שבא, שבט הנועזים, תל-אביב 1968, עמ' 354.

99 ראה: ש"א שטוקהאמר, 'האמת על פרשת דה-האן', מודיעין, 46 (טבת-אדר תשל"א), עמ' 12.

100 ראה: פרידמן, (לעיל, הערה 66), עמ' 249. עם זאת, לאחר מותו, כשהתפרסם ספר שיריו בו נחשפו סטיותיו של דה-האן, נשתררה מבוכה בקרב החרדים, שלאחריה הושכח למעשה זכרו של דה-האן.

אלא אישי, על רקע יחסיו ההומוסקסואליים של דההאן עם הערבים: יש להוציא את הטעות שנשתרשה, שלפנינו כאן רצח מדיני. כל גלגול חייו ויחסיו האישיים והמיניים, מטים את הרצח לצד אחר לגמרי...¹⁰¹

המפעל' על רקע מסורת המהפכה הרוסית

נראה לנו שלא יקשה למצוא את שרשי המפעל', מאספקטים שונים, במורשת הנארוודניקית ושיטותיו של ארגון הס"ר — מן הצד האחד, ובמאורעות המהפכה הרוסית — מן הצד השני. נסקור בקצרה כמה מקווי-האופי המקבילים. הכרנו את המפעל' כקבוצה מחתרית, שהיא חלק ממסגרת גדולה יותר (קבוצת 'השרון') ואשר בנויה כארגון המקיים בתוכו תאים שונים (החוליות שהיה בן-חורין מכנס). הראש הוא אחד וכל המערכת הזו פועלת במציאות של שלטון חיצוני זר.

נשווה מאפיינים אלו אל קטע מתוך תקנותיו של הארגון הניצ'אייבי הס"ר:¹⁰²

1. מבנה הארגון מושתת על אמון הדדי.
2. הארגון מקים מקרב חבריו תא של חמישה-שישה חברים ומניח את היסוד לחוג סגור.
3. מבנה הארגון נעלם מכל עין מיותרת, ומשום כך מכלול הפרטים ומהלך הפעולות הינם בבחינת סוד ביחס לכולם.
4. יסוד מוסד של מהלך מוצלח של העניינים הוא גילוי-לב מצד החברים כלפי המארגן. קל להבחין ביסודות המשותפים בין תקנות אלו לצורה בה הפעיל אליהו את המפעל'.¹⁰³ כדוגמה אפשר להביא את עניין הסוד המחתרתי:

אינני יודע באם במפעל נשבענו ממש, אך כל אחד נתן דיברתו שהדברים ישארו קבורים אצלו. אני שואל אתכם באמת: האם זה מוסרי שאנחנו נתפרק מהסוד, כלפי אלה שאינם... אותם סודות קבורים לעולמי-עד — האם מותר, כעת, להשתחרר מההתחייבות

הזאת?¹⁰⁴

חמישים שנה לאחר שאירעו המעשים, מהסס עדיין חבר המפעל' אם ראוי לגלות את הסוד.¹⁰⁵ ניצ'אייבי, שנהג להופיע בפני חברי אירגונו בשמו של ועד (פיקטיבי) הנמצא מעליו, מזכיר לנו את בן-חורין, המקיים קשרי הנחייה והדרכה (מדומים, לדעתנו) עם ז'בוטינסקי בחוץ-לארץ. בן-חורין, שמתוך דאגה לחינוכם הרעיוני של אנשיו נותן להם (כפי שכבר הזכרנו קודם-לכן) לקרוא

101 א"ז בן-ישי (עורך). 'הקדוש' דההאן (חייו ומותו), ירושלים תרפ"ה. לפיו גם העיתון 'פובליקה' צייטונג' פרסם ידיעות ממקור מהימן: 'המשטרה מצאה בביתו של "הקדוש", אחרי מותו, מכתבים המגלים יחסים מיניים בלתי-כשרים ומטים את עקבות הרצח לצד אחר לגמרי. אפשר וטוב היו באמת עושים מבקשי דמו של דההאן, אם במקום לברות שקרים ועלילות על "הציונים", היו מבקשים רוצחיו אצל "אדיל אפנדי", "הנער המרוקני", מוחמד נאסיף", ושאר שותפיו של דההאן ב"יין האסור"...

102 ז' איבינסקי, הטרור האישי, תל-אביב תשל"ז, עמ' 91. ראוי לציין בהקשר זה שחלקם הגדול של היהודים במפלגת הס"רים ומשקלם המכריע בהנהגתה תרמו רבות להשפעה הניכרת שהיתה לה על הנוער היהודי, מתכולל כציוני, כתחום-המושג ברוסיה, שם היוו היהודים את רובם של המהפכנים. וראה: ז' איבינסקי, 'פרקים במעורבות היהודית בתנועת המהפכה והטרור ברוסיה', מבפנים, מ, תשל"ח, עמ' 225.

103 יסודות דומים מוכרים לנו גם מן הארגון 'בר-גורא', בימים שלפני 'השומר', בתקופת העלייה השנייה.

104 ד' חורן, סרט הקלטה, עמ' 2.

105 מעניין שאברהם כהן, יליד הארץ המשוחרר מן המורשת הרוסית, מבטא בעיה אחרת המעסיקה אותו בנוגע לחשיפת העבר ואומר: 'באיו מידה אנו יכולים כיום לשחזר את אותם הימים כנאמנות שהיא רלוונטית לזמן ההוא?' (שם, עמ' 4). כלומר אותו מעסיקה שאלת המהימנות ההיסטורית ולא דווקא הנאמנות לסוד.

ספרות מהפכנית רוסית, על הטרוריסטים הרוסיים והמחתרות הטרור-כולשביקיות,¹⁰⁶ מגייס ל'מפעל' אנשים שהוא מאמין ביכולתם להתמודד עם משימות החורגות מן השיגרה, בעלי כוחות נפשיים ומוסריים, ובעיקר — חדורי להט של אמונה בצידקת דרכם ובייעודם. האין בכך כדי להזכיר לנו את גריגורי גרשוני, מייסד הארגון הקרבי של הסוציאל-רכולוציונרים ברוסיה,¹⁰⁷ המשקיע את כל יכולתו (בשנת 1902) בחישולו ועיצובו של הארגון הקרבי?¹⁰⁸ אנשיו של בן-חורין הם מעין אליטה בתוך אליטה (גרעין של נבחרים מתוך אודסאים רבים, או מתוך קבוצת 'השרון', שאף היא צורפה מבין חלוצים רבים). ממש כמו אנשי 'הארגון הקרבי', הנבחרים מתוך חברי המפלגה הס'רית. האידיאולוגיה שבוטאה בספרות המהפכנית הרוסית, קשורה ישירות, במקרים אחדים, ל'מפעל'. כך, למשל:

הרצח הפוליטי הוא האמצעי היחיד של הגנה עצמית, ואחת השיטות המועילות לאגיטציה... הרצח הפוליטי יבוצע בידי האגודה החשאית. חשאיות זו היא שמעניקה לקומץ אנשים נועזים את היכולת להיאבק עם מליוני אויבים... הרצח הפוליטי הוא מימושה של המהפכה בהווה.¹⁰⁹

הטרור האישי-הס'רי, שהפך למופת ומקור-השראה לתנועות-שחרור רבות, יחד עם שיטות ה'אקס-פרופריאציה' שהיו מקובלות כל-כך על המחתרת הרוסית, והשכנוע שצורכי הלאום (כלומר המהפכה) עומדים מעל כל הבט מוסרי; שהצדק האישי וזכותו של הזולת מתגמדים לנוכח הצרכים הכלליים העומדים מעל הכול; שאם אני מוכן לתת הכול, להקריב את כל היקר לי למען מטרה קדושה שאין עליה עוררין, הרי משמעות הדבר שמותר לי לדרוש כזאת, ואף לכפות זאת, על האחרים — כל היסודות הללו מצויים ברקעו של 'המפעל', ובחלקם אף בתחום עשייתו הממשית. המורשת הרוסית בולטת בהתייחסות ובפטרונות המתקבלים:

גדלתי ברוסיה ובן 14 הייתי ב'הגנה עצמית'. היה זה עולם שבו לא דובר על רחמים או משהו בדומה. ברור שכולנו, כל הדור הזה, התחנך במהפכה הגדולה, הרוסית, עם כל המליונים שהלכו אז לאיבוד.¹¹⁰

הסגנון חילחל, אף באופן בלתי-מודע, לתוך נפשם של החברים, והפך אותם נכונים מבחינה נפשית לנקוט כאן אמצעים דומים לאלה שנקטו שם.¹¹¹

המחתרת הרוסית הגדירה סוג מסוים של אנשים מיוחד במינו, כ'פאנאט'. ה'פאנאט' הוא קנאי קיצוני שכל שכנוע או השפעה לא יצלחו לגביו, לא שוחד ולא אימים. הוא פועל מתוך אמונה ומניע אותו דחף פנימי עז של שנאה או משיכה. הנזק שממית ה'פאנאט', בכוח אמונתו, אינו מותיר

106 מ' בן-שחר, סרט הקלטה, עמ' 27.

107 שמו של הארגון — 'בויבאיה אורגניזציה' ('ארגון לוחם') — דומה לשמה של 'ההגנה העצמית' האודסאית.

108 ז' איבינסקי, במאמרו 'גריגורי גרשוני: לדמותו של מהפכן יהודי', שדמותו, עב (תשרי תש"ם), עמ' 124, כותב: 'הוא מגבש קבוצות אנשים שלהטם המהפכני, טוהרם המוסרי וכוח עמידתם האישי נראו לו כעומדים בתביעות החמורות ביותר... גרשוני הופך את הקבוצה הזו למעין מסדר לוחמים סגור, המכין עצמו כולו לתפקיד חוד המחץ והתגמול של המהפכה'.

109 ז' איבינסקי, הטרור האישי (לעיל, הערה 102), עמ' 103.

110 מ' בן-שחר, סרט הקלטה, עמ' 26.

111 עם זאת, סולדים חברי 'המפעל' (כמו חברי 'השרון') מן המשטר הפוסט-מהפכני, הכולשביקי, ומן הפיתרון הסובייטי לשאלת היהודים והציונות. הם אף התנגדו לתנועה הקומוניסטית כארץ ועמדו כראש הלוחמים במופ"סים.

ברירה אחרת מאשר הוצאתו להורג: 'בכל דיון והזדקקות למעשה טרוריסטי הודגש שמותר להשתמש בו רק כאמצעי אחרון, מתוך חוסר כל מוצא אחר...'¹¹² ואכן, דה-האן התאים ביותר לטיפוס זה של 'פאנאט'; אין כל אפשרות לשכנעו או להטותו אל דרך אחרת. בשנאה שבו וכיצר ההרס העצמי, הנובע מן הסתירות הפנימיות שבתוכו, טמונות סכנות רבות. כך חברו נסיון המהפכה הרוסית והאידיאולוגיה הס'רית לסייע בהצמחת ארגון כמו 'המפעל' בארץ-ישראל של שנות העלייה השלישית.

אחרית-דבר

בהשקיפנו על 'המפעל' כיום, מהלך שני דורות מעת ההתרחשויות, אנו שואלים עצמנו מספר שאלות: מדוע קם 'המפעל' בקבוצת 'השרון' דווקא? היכול היה לקום, בסיטואציה שונה, בקבוצה אחרת, מפעל דומה? או שמא היה כאן משהו המייחד את הרגע, האנשים, הרעיון? עובדה היא שמפעלים דומים לא קמו בין קבוצות וחבורות הפועלים בני העלייה השלישית, על אף אוירת הזמן, האידיאות הנעלות ותחושת פעמי גאולת ישראל שהיו משותפות לכול. נראה לנו שגורמים אחדים חברו ביצירת אותו זיק שהצית להבה: ייחודו של בן-חורין — דמותו הכאריזמטית, יכולתו לשכנע את החברים, משך מספר-שנים, ללכת בדרך אותה היתווה; אברהם כהן, הבודד והמסוגר, הנתון כולו לתקומת הלאום; קבוצת 'השרון' כחבורה המהווה מסגרת המכילה את התא ומגוננת עליו; ייחודם של חברי 'השרון', הן אלה המשתייכים ל'מפעל' והן אלה שאינם משתייכים אליו, אך מקבלים את קיומו; ייחודם של אנשי 'החבורה האודסאית' והניסיון שצברו לפני עלותם ארצה; ההתרחשויות ההיסטוריות המשמשות רקע ומצע. כיצד עומדת קבוצת 'השרון' במבחן וכיצד היא נחלצת מן העובר הגדל בה, עד כי כמעט וקם עליה לחסלה?

'המפעל' וקיומו בקבוצת 'השרון' מלווים בוויכוח בלתי-פוסק על היות הקבוצה אמצעי או מטרה. אנשי 'המפעל' ואף אלה שנתנו דעתם לשאלה ולא הכריעו בה באופן מחשבתי מהווים, בעצם השתייכותם לתא, אמצעי, לעתים, באופן בלתי-מודע, הם נגזרים על-ידי בן-חורין אל חיק הרוויזיוניזם וצעדי הקבוצה בהכשרה קוסמים להם פחות מאשר המעשים והחלומות המחתרתיים. חברי 'השרון' החברים ב'מפעל' פועלים תוך אמונה ש'המפעל' והקבוצה חד המה — שניהם שליחי הלאום ולמענו הם פועלים. לגביהם לא שימש סודם כחיץ בינם לבין יתר הקבוצה. הם חשו שהקבוצה סומכת עליהם ובוטחת בהם, וזאת גם לגבי שיפוטם בכל מה שקשור בסוד שאין לגלותו. יתר חברי 'השרון' קיבלו בהבנה את סודיות 'המפעל' והסכימו עמה, אך הפריעה להם המחיצה שנוצרה עקב עצם קיומו. בהתבדלות חברי 'המפעל' ראו גורם מזיק לקבוצה, החותר תחת אושיותיה, בעוד חברי 'המפעל' רואים עצמם כלוז הקבוצה, כגרעין למעשים מיוחדים, ועל אף התבדלותם לא ראו עצמם פורשים מדרך הקבוצה. רק עם גבור הקיטוב בין הרוויזיוניזם לתנועת העבודה, באותה שעה עצמה בה החלו להישמע פעמי העלייה להתיישבות כעמק — רק אז חזרה הקבוצה ומתלכדת לחבורה אחת. העלייה להתיישבות פותחת מוצא למאויים הלאומיים ומסלקת את תחושת התיסכול שנוצטברה בשנות ההמתנה לפיסת קרקע משלהם. הקבוצה כולה מתלכדת לעלייה להתיישבות בעין-בידה, כאשר החוש הלאומי אינו מתקהה, אלא מופנה כמלוא עוצמתו

112 ז' איכניסקי, גרגורי גרשוני (לעיל, הערה 108), עמ' 124.

לעשייה ולהתקשרות באדמת העמק. בן-חורין עולה גם הוא להתיישבות, כשהוא נאבק עדיין על ראייתו את הקבוצה כאמצעי. אך הוא נפלט מן הקבוצה, בהכירו שאינו יכול להשלים עם קיומה כמטרה לעצמה, מה עוד שהחברים, אשר התפכתו מקסמו כבר אינם אמצעי בידי. גם בו לא נחלש הדופק הלאומי, אלא שהוא אינו מאמין במיצויו בקבוצה המתיישבת. הוא רואה בהתיישבות ובהתקשרות לקרקע גילוי של בינוניות, ביטוי של אלו שאינם יכולים לפרוש כנפיים ולהמריא. כיצד רואים חברי 'המפעל', בהפנותם מבטם חמישים שנה אחרנית, את חלומותיהם, תכניותיהם ומעשייהם? תשומת-לבם, במידה והיא נתונה לפרק זה בעברם, מתרכזת בתקווה ובספקות אם אכן יוכן הצעד שעשו אז, אם אכן תוכן נכונותם ללא סייג, ודור העתיד ישפוטם על-פי אמות-המידה של תקופתם, שהרי:

ברקע של שנת 1973, זה נראה כל כך ילדותי, רחוק מהמציאות, שמי שלא חי בה אז —

לא יבין זאת, אני חושש שיצחקו...¹¹³

איזה סוג של בני נוער יוכל למצוא עניין בזה?¹¹⁴

וביחס ל'סילוקו' של דה-האן, מה בפיהם כיום?

כך אומר מנחם בן-שחר:

לו אני הייתי מוציא את הפתק, לו הוטל עלי, הייתי הולך לעשות זאת בלב שלם, הייתי נותן

את היריה הזו בלי כל נקיפת מצפון... אני לא חושב שאחר-כך לא הייתי ישן בלילות. אז

הייתי מוכן לזה בכל הכנות, והכל נבנה על כך.¹¹⁵

ואברהם כהן מציג את גישתו שלו, שלא קהה חודה עד היום:

אפילו כיום, לו היה בא מישהו ואומר לי: ביכולתך לעשות משהו ממשי כדי לחסל את

קד'אפי בלוב — הייתי עושה זאת, מפני שהייתי מחשיב את זה כל-כך בדרגה עליונה —

שחיי כפרט לא היו חשובים לי באמת.¹¹⁶

האם אין בדברים אלה חזרה לתורתו של גרגורי גרשוני, לבעיית הלגיטימציה של האלימות

המהפכנית והזכות לרצוח: 'קניית הזכות והחרות לרצוח, במחיר היקר ביותר שאדם יכול לשלם —

במחיר חייו...'¹¹⁷

אחדות מן הדמויות הבולטות בסיפורנו חלפו זה כבר מן העולם, אחרים ניסו להשכיח פרק זה

מחיהם, כאילו הוא חטאת-נעורים, פרי התלהבות תמימה של צעירים. יש המתכחשים למעשה,

ספק בכוחה של המסורת הקונספירטיבית ספק מתוך רצון לתקן את דימוי עברם, ויש הנחושים

בדעתם כי אכן הטרור האישי הינו מעשה נכון והכרחי, אם אך רתום הוא לרעיון הכללי הצודק,

כמעשה חייל בקרב.

'המפעל' בטל מזמן מן העולם; לבטיו, דומה שעדיין מלווים את מציאות חיינו.

113 מ' בן-שחר, סרט הקלטה, עמ' 58.

114 ד' חורן, שם, עמ' 59.

115 מ' בן-שחר, שם, עמ' 26.

116 א' כהן, שם, עמ' 57.

117 ד' איבינסקי, גרגורי גרשוני (לעיל, הערה 108), עמ' 124.